

Revoluční rok 1848 v historickém myšlení Františka Kutnara¹

ROMAN PAZDESKÝ

ABSTRACT: The Revolutionary Year 1848 in Historical Thinking

The present study deals with the way of thematisation and interpretation of the revolutionary year 1848 in the historical thinking of the prominent Czech historian František Kutnar (1903–1983). Based on the broader context of Kutnar's work, the autor attempts to provide a clear interpretation of the significant features typical for Kutnar's view of the revolutionary year 1848 and thus made a distinctive contribution to the development of Czech research on the 1848 revolution.

KEY WORDS: František Kutnar – Revolutionary Year 1848 – Historiography – Czech Historiography of the 20th Century – Structuralism – Agrarian History – History of the 19th Century

CONTACTS: PhDr. Roman Pazderský, Ph.D., Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, Rokitsanského 62, 500 03 Hradec Králové; e-mail: pazderskyroman@seznam.cz

Říci, že František Kutnar (1903–1983) náleží svou osobností a dílem k nejvýznamnějším českým historikům minulého století, by s ohledem na obecnou známost této skutečnosti znamenalo příslovečné nošení dříví do lesa.² Aby se však toto konstatování nestalo pouhou lacinou a bezobsažnou frází, je třeba je stále znovu dokládat jasnými důvody. Připomeňme si jen některé z nich.

František Kutnar patřil k historikům, kteří mají ve změti minulosti dar objevovat nová, neotřelá témata, o čemž výmluvně svědčí především jeho *Malé dějiny brambor*,³ ale třeba také nenápadná studie o počátcích hromadného vystěhovalectví z Čech v období Bachova absolutismu, která toto téma pro českou historiografii svým způsobem objevila, či přinejmenším poprvé odborně traktovala.⁴ Zabýval-li se pak Kutnar tématy konvenčnějšími, i zde byly jeho příspěvky zpravidla originální. Díky svému soustavnému zájmu o teoreticko-metodologické otázky historické vědy byl totiž schopen nahlížet tyto badatelsky tradičnější enklávy historického dění novou, netradiční optikou. Za příklad tu můžeme vzít pochopitelně

1 Tato studie vznikla v rámci grantového projektu GAČR č. 17-02647S Moderní tendence evropského dějepiscetví a jejich paralely a rezonance v díle Františka Kutnara.

2 O Františku Kutnarovi pojednala dosud nejobsáhleji Veronika STŘEDOVÁ, *František Kutnar a strukturalismus v interpretaci sociálních a hospodářských dějin*, Praha 2009. Dále viz tematický sborník *Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepiscetví na formování obrazu české minulosti. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 24.–25. dubna 1998 v lázních Sedmihorkách*, Semily 1998. Odkazy na starší literaturu souhrnně uvádí Hana KÁBOVÁ, Výběr z literatury o Františku Kutnarovi; in: František Kutnar, *Malé dějiny brambor*, Praha 2005², s. 16–17.

3 Viz František KUTNAR, *Malé dějiny brambor*, Havlíčkův Brod 1963.

4 Viz F. KUTNAR, *Počátky hromadného vystěhovalectví z Čech v období Bachova absolutismu*, Praha 1964.

jeho celoživotní zájem o agrární dějiny, které však perspektivizoval z do té doby neobvyklé, možno říci „antropologické“ perspektivy, s důrazem na zkoumání mentality venkovského obyvatelstva, kterou Kutnar nazýval jeho „sociálně myšlenkovou tvářností“.⁵ Venkovský člověk pro něj již nebyl pouhým zemědělským výrobcem a hlavním živitelem společnosti, ale především specificky myslícím typem dějinného aktéra, disponujícím osobitým světem svrchované duchovní a materiální kultury.⁶ Kutnar byl v tomto směru vskutku jedním z prvních českých historiků, již si kladli otázku po způsobu a proměnách myšlení selského člověka v dějinách.⁷

Kutnarovy konceptuální a metodologické inovace, které ve svém rozsáhlém, byť z malé části nevydaném díle vnášel do české historiografie, vyvolávají u českých historiků dějepiscectví již po léta otázku nad mírou, původem a vzájemným poměrem jeho inspiračních zdrojů.⁸ V českém dějepiscectví je Kutnar chápán primárně jako žák Josefa Pekaře, za něhož se koneckonců hrdě pokládal i on sám.⁹ Jeho nepochybné sympatie k Pekařově charismatickému zjevu však jistě nemohou hned také automaticky znamenat úplnou recepci jeho historického myšlení. A tak přestože Kutnar v některých ohledech skutečně krácel v pomyslných Pekařových stopách (např. v zájmu o myšlení lidových písmáků, agrární historickou problematiku či regionální dějiny rodných severovýchodních Čech), pro pochopení hlubších dimenzí jeho historického myšlení si s pouhým odkazem na Pekaře ani zdaleka nevystačíme.

Vedle vlivu Pekařova se v dějinách českého dějepiscectví konce minulého století začaly v souvislosti s polistopadovou rehabilitací a doceňováním Kutnarova díla zdůrazňovat určité analogie mezi jeho tvorbou a souvčasnými historiografickými přístupy některých představitelů věhlasné francouzské školy *Annales*.¹⁰ Svůdné interpretační představy však v některých případech vedly na scesti záměny těchto – nejednou pouze vnějších a naho-

5 Srov. Roman PAZDERSKÝ, Paradigmatické proměny českého agrárního dějepiscectví od počátků k dnešku, *Východočeské listy historické* (= VLH) 32, 2014, s. 27–42; Jan HORSKÝ, Myšlenkový svět českého agrárního dějepiscectví, in: J. Horský (ed.), *Kulturní a sociální skutečnost v dějzpytném myšlení. Příspěvky k dějinám českého dějepiscectví doby Gollovy školy*, Ústí nad Labem 1999, s. 386–439.

6 Např. F. KUTNAR, Proměny zemědělského myšlení v 19. století, *Vědecké práce Zemědělského muzea* (= VPZM) 17, 1978, s. 147–162.

7 Viz V. STŘEDOVÁ, *Počátky formování konceptu dějin mentalit v české historiografii*, Praha 2008. Tamtéž i odkazy na další literaturu. Dále srov. pracovní seminář *Dějiny mentalit a jejich recepce v českém prostředí*, in: Antonín Kostlán (ed.), *Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002–2003*, Praha 2003, s. 213–336; Martin NODL, Otázky recepce francouzské historiografie v českém prostředí: totální dějiny, dlouhé trvání a mentality, in: M. Nodl, *Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století*, Brno 2007, s. 139–172. O Kutnarovi, jakožto historiku mentalit, např. Jaroslav MAREK, *Strážce času*. (In memoriam Františka Kutnara), *Český časopis historický* (= ČČH) 88, 1990, s. 346; z novějších prací např. Petr POPELKA – Lumír DOKOUPIL, *Antologie k vývoji českého historického myšlení od vystoupení Gollovy školy do roku 1948*, Ostrava 2018, s. 328.

8 Viz Veronika VYČIHOVÁ, Inspirační zdroje Kutnarovy strukturálně funkční analýzy, *VLH* 21–22, 2004, s. 127–138.

9 Viz např. F. KUTNAR, Na okraj historického díla Josefa Pekaře; in: Josef Pekař, *Postavy a problémy českých dějin. Výbor z díla*, ed. František Kutnar, Praha 1990², s. 7–12; F. KUTNAR, Josef Pekař – historik selského stavu, in: Rudolf Holinka (ed.), *O Josefu Pekařovi. Příspěvky k životopisu a dílu*, Praha 1937, s. 199–213.

10 Srov. V. STŘEDOVÁ, *Počátky*. K vlivu školy *Annales* na české prostředí viz klasicistickou studii František ŠMAHEL – Jaroslav MAREK, *Škola Annales v zrcadle českého dějepiscectví*, *ČČH* 97, 1999, s. 1–17, která však v tomto směru Kutnarovo myšlení a dílo nepřeceňuje.

dílých – paralel za přímé kauzální vlivy.¹¹ S těmi se totiž v Kutnarově případě – dnes již lze definitivně říci – nesetkáváme, a to i přesto, že v roce 1930, tedy v době konstituování první generace Annales, absolvoval Kutnar studijní pobyt právě na pařížské Sorbonně. Jeho převážně intuitivní zájem o dějiny každodennosti, kolektivního myšlení či strukturaci historického času se tak vytvářel nezávisle na „francouzské revoluci v dějepiscetví“, byť si Kutnar z Francie některé dílčí inspirace skutečně přivezl (např. na jeho rané práce o ohlasu Velké francouzské revoluce mezi lidovými vrstvami měl značný vliv levicově orientovaný historik Albert Mathiez, jehož pařížské přednášky Kutnar navštěvoval).

Není úkolem této studie rozebírat podrobně inspirační zdroje Kutnarova historického myšlení, tím spíše, že šlo o neobyčejně pestrá mozaika, zahrnující vlivy z různých prostředí (zvláště domácího, německého, francouzského a ruského) i oborů (především sociologie, lingvistiky, filosofie, psychologie, etnologie či antropogeografie). Skutečným klíčem k porozumění ideovým pilířům Kutnarova historického myšlení je však docenění vlivu, který na tohoto českého historika měl československý meziválečný strukturalismus, reprezentovaný zejména jazykovědnými studiemi Jana Mukařovského a Felixe Vodičky, filosofii a specifickou terminologií Josefa Ludvíka Fischera (s oběma posledně jmenovanými se Kutnar ostatně důvěrně znal ze společných pedagogických pracovišť) a v neposlední řadě též sociologii Inocence Arnošta Bláhy, jehož *Sociologie sedláka a dělníka* či *Problém lidu* předurčily mnohé Kutnarovy metodologické a konceptuální premisy.¹²

Kutnarův přístup k agrárním dějinám byl společně s tím podmíněn také jeho politickým světonázorem. Na rozdíl např. od již zmíněného Josefa Pekaře náležel Kutnar k jednoznačným stoupencům první Československé republiky, podporovatelům první pozemkové reformy a sympatizantům švehlovského křídla agrární strany.¹³ Mezi československými ruralisty zaujímal pozici levého středu, který se s oporou v Masarykově demokratickém humanismu upínal k některým socialistickým idejím a vnímal společnost primárně s ohledem na její hospodářské a sociální determinanty podobně, jako např. Pekařův velký kritik Jan Slavík.¹⁴ Ani skutečnost, že se Kutnar po roce 1948 ocitl zcela mimo hegemonní proud marxisticko-leninského paradigmatu, nám proto nemůže zakrýt fakt, že i jeho díla na sobě nesou zře-

11 K této diskuzi např. Milan DUCHÁČEK (rec.), Veronika Středová: František Kutnar a strukturalismus v interpretaci sociálních a hospodářských dějin, Praha, Scriptorium 2009, 104 s., ISBN 978-80-87271-21-6, *Marginalia historica* 2, 2011, s. 126–132; R. PAZDERSKÝ (rec.), Veronika Středová: František Kutnar a strukturalismus v interpretaci sociálních a hospodářských dějin, Praha, Scriptorium 2009, 104 s., ISBN 978-80-87271-21-6, *ČČH* 109, 2011, s. 560–564.

12 Viz Inocenc Arnošt BLÁHA, *Sociologie sedláka a dělníka. Příspěvek k sociologii společenských vrstev*, Praha 1925; I. A. BLÁHA, *Problém lidu*; in: *Sociologická revue* 11, 1940, s. 7–33; I. A. BLÁHA, *Sociologie*, Praha 1968, s. 105–115. Bláhovo pojetí lidu Kutnar explicitně převzal a rozvedl např. v úvodu díla F. KUTNAR, *Sociálně myšlenková tvárnost obrozenského lidu. Trojí pohled na český obrozenský lid jako příspěvek k jeho duchovním dějinám*, Praha 1948, s. 9. Souhrnně viz V. STŘEDOVÁ, *Strukturalismus v českém historickém myšlení*, Hradec Králové 2014; TÁŽ, *Cesty českého historického myšlení ke strukturalismu*, Hradec Králové 2014. Z pozdějších českých agrárních historiků, krácejících částečně i v Kutnarových stopách, se k Bláhovým závěrům přihlásil např. i Josef PETRÁŇ, *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*, Praha 2011, s. 315–316.

13 Srov. F. KUTNAR, *Generace Brázdy*, ed. Josef Hanzal, Praha 1992, s. 194–195.

14 Viz např. Jakub RÁKOSNÍK, Jan Slavík marxistou?, in: Lukáš Babka – Petr Roubal (edd.), *Život plný střetů. Dílo a odkaz historika Jana Slavíka (1885–1978)*, Červený Kostelec – Praha 2009, s. 141–155.

telný otisk některých materialistických a kolektivistických přístupů,¹⁵ což mimo jiné korespondovalo i s Kutnarovým dávným členstvím v levicově orientované agraristické skupině kolem *Časopisu agrárního studentstva* a později *Brázdy*.

Budeme-li se i nadále tázat, co je v Kutnarově historickém myšlení v rámci dobových oborových konvencí specifické a originální, nabízí se nám z poměrně široké palety různých kutnarovských témat také jeho pojetí a výklad toho, co nazýváme revolučním rokem 1848. Uvedené enklávě historického dění totiž Kutnar na jedné straně sice nikdy nevěnoval soustředěnější badatelskou pozornost na úrovni monografie či rozsáhlejší vědecké studie, jeho tematická zakotvenost v českých dějinách, vymezená přibližně obdobím 1740–1860, jej přirozeně nutila zaujmout k fenoménu revolučních let 1848–1849 určitý zásadní postoj. Vždyť právě podle jeho slov „*březnovou revolucí 1848 vstupuje česká národní společnost do období svého novodobého politického života*“.¹⁶

Kutnarovo chápání revoluce 1848 nelze adekvátně posoudit bez odpovídajícího zřetele na dobový výzkum této problematiky, o nějž nebyla v období jeho vědecké tvorby nouze. Rozsáhlé specializované studie k roku 1848, pocházející ať už z pera Kutnarovi myšlenkově blízkých historiků (zvláště K. Kazbundy a F. Roubíka), či později mladších autorů ovlivněných marxistickým konceptem revoluce (např. A. Klímy, J. Polišínského nebo M. Hrocha), mohly mít také svůj podíl na tom, že Kutnar nikdy nepřistoupil k vlastnímu pokusu o podrobnější zpracování éry „jara národů“. Ve srovnání s uvedenými autory byl však i na tomto poli jeho přístup nevšední a svým způsobem originální.

Na počátku nutno říci, že problematice roku 1848 se Kutnar v drtivě většině případů věnoval z relativně úzké, zároveň však pro něho signifikantní perspektivy agrárního prostředí.¹⁷ Svědčí o tom nejenom jeho vydané texty, ale rovněž charakter archivních excerpt k roku 1848, nacházejících se v Kutnarově pozůstalosti.¹⁸ Svou úlohu v tom kromě subjektivní lásky k venkovu sehrálo i jeho přesvědčení, že s ohledem na převážně agrární charakter českých zemí, v nichž tvořilo zemědělské obyvatelstvo až 70 % národní populace, se právě rolnická otázka „*stala vedle otázky národní nejdůležitější záležitostí revolučních let*“, neboť „*na jejím řešení závisel nejen příští vývoj zemědělství a zemědělského obyvatelstva, ale také vývoj celé národní společnosti*“.¹⁹ V souladu s obecnými intencemi jeho historického myšlení šlo Kutnarovi zejména o to, jakým způsobem se revoluční dění odráželo, projevovalo a reflektovalo na českém venkově. Kutnar tím logickým způsobem navazoval

15 Metodologicky např. F. KUTNAR, Stalinova formulace dialektického a historického materialismu, *Český lid* 34, 1947, s. 1–4; srov. např. František LOM, František Kutnar pětasedmdesátníkem, *VPZM* 18, 1979, s. 6.

16 F. KUTNAR, *Mezi Chlumu a Kamennou hůrou. (Obraz dějin Mlázovic v Podkrkonoší a okolí)*, Mlázovice 1997, s. 103.

17 Viz Josef HANZAL, Český venkov v tvorbě Františka Kutnara a jeho předchůdců; in: *Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisceví na formování obrazu české minulosti*, s. 9–15; Zdeněk BENEŠ, Venkov v historickém myšlení Františka Kutnara; in: *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví. Osobnosti – díla – ideje. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 22. – 23. dubna 2005 v Sedmihorkách*, Semily 2005, s. 195–203.

18 Archiv Národního muzea Praha (= ANM Praha), fond František Kutnar, Rukopisy – nepublikované: Excerpta k roku 1848 a Karlu Havlíčkoví, kart. 62, inv. č. 1161–1165. Jedná se vesměs o výpisky ze Státního ústředního archivu v Praze, vztahující se k peticím venkovanů, rezonanci májového povstání na venkově a lidové slovesnosti z roku 1848.

19 ANM Praha, fond František Kutnar, Rukopisy – nepublikované: Dějiny zemědělství, kart. 9, inv. č. 593/13: Přehledné dějiny československého zemědělství, díl I, kapitola VII (1750–1849), s. 577.

na své rané studii o ohlasech Velké francouzské revoluce v lidovém prostředí,²⁰ zároveň se však takto zvoleným přístupem dokázal po roce 1948 do jisté míry vyhnout konvenčnímu badatelskému zájmu o revoluci 1848, chápanou v apriorních ideologických konsekvencích jako dovršení přechodu od feudalismu ke kapitalismu. V Kutnarových zmínkách o roku 1848 tak vystupuje do popředí autorova snaha postihnout rovněž některé méně akcentované roviny revoluce 1848 tak, jak se projevovaly v realitě venkovského prostředí. Jimi mám na mysli zejména percepce revolučního dění v selském myšlení, k čemuž patří i intuitivní tematizace takových segmentů, které pozdější německá historiografie začala nazývat „revoluční kulturou roku 1848“.²¹ Kutnar byl přesvědčen, že „*revoluční rok 1848 a 1849 vzedmul vlnu a intenzitu zemědělského myšlení do podob dosud nebývalých*“, neboť „*tato revoluce buržoazie přinesla nové momenty, zasáhla do značně širší a hloubky i samotné skupiny zemědělsky pracujícího obyvatelstva a dala základ pozdějšímu myšlenkovému vývoji*“.²²

Pokusme se tedy v několika níže uvedených poznámkách rekonstruovat místo, jaké revoluční události let 1848–1849 zaujímaly v historickém myšlení Františka Kutnara.

ROK 1848 V SOUŘADNICÍCH ČESKÉHO DĚJEPISECTVÍ A KUTNAROVA DÍLA

Jak už bylo naznačeno, Kutnarovo dějepisné dílo, soustředěné na dobu proměn české společnosti od osvícenských reforem do počátku konstituční éry šedesátých let 19. století, nezahrnuje žádné rozsáhlejší odborné zpracování revolučního roku 1848 jako celku. Kutnarovy příspěvky k tomuto tématu zůstávají proto většinou rozesety na různých místech jeho věcně souvisejících textů,²³ případně mají charakter relativně stručných populárně-vědních a přehledových nástinů.

Je smutným mementem na vědní politiku české historiografie komunistické éry, že Kutnarovo nejucelenější pojednání o revolučním roce 1848 zůstává dosud ukryto v jeho s velkou péčí připravovaném, z politických důvodů však nakonec nikdy nevydaném díle *Dějiny československého zemědělství*.²⁴ Poslední kapitola prvního dílu této obsáhlé kolektivní monografie, nazvaná *Odstranění poddanských poměrů jako zábran v rozvoji kapitalistického zemědělství*, obsahovala rovněž oddíl s titulem *Rolnická otázka v buržoazní revoluci r. 1848*, zaujímající svým rozsahem třiadvacet strojopisných stran. Přestože byla dotčena kapitola společným dílem Františka Kutnara a jeho přítele, agrárního historika Františka

20 Viz F. KUTNAR, Velká revoluce francouzská v naší soudobé kritice. (Příspěvek ke vlivu Velké revoluce), *ČČH* 40, 1934, s. 33–79; Týž, Reakce státu v Čechách na Velkou revoluci francouzskou, *ČČH* 43, 1937, s. 323–342, 520–542; stručně Týž, Velká francouzská revoluce a náš selský stav, *Venkov* 33, 27. březen 1938, č. 73, s. 5.

21 Viz Jan RANDÁK, Revoluční kultura roku 1848. Pokus o možné vnímání revoluce, *ČČH* 104, 2006, s. 333–349.

22 F. KUTNAR, *Proměny zemědělského myšlení v 19. století*, s. 155.

23 Za příklad lze pojmut např. některé komentáře k revoluci 1848, jež Kutnar vepsal do svých *Přehledných dějin českého a slovenského dějepisectví*. V nich např. uvádí zásadní vliv nacionalistické atmosféry „jara národů“ na stěžejní kvalitativní proměnu Palackého díla o českých dějinách, z jejichž dosavadního zemského pojetí se, jak píše Kutnar, „*logikou vývoje*“ staly rázem dějiny českého národa. Viz F. KUTNAR – [J. MAREK], *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví I. Od počátku národní kultury až do vyznění obrodného úkolu dějepisectví v druhé polovině 19. století*, Praha 1973, s. 156.

24 Jaroslav ČECHURA, Nepublikované práce Františka Kutnara k dějinám zemědělství, in: *Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisectví na formování obrazu české minulosti*, s. 211–227. Rukopis spolu s obsáhlou organizační agendou je uložen v Kutnarově pozůstalosti v ANM Praha, fond František Kutnar, Rukopisy – nepublikované: Dějiny zemědělství, kart. 8–11, inv. č. 593.

Loma, autorem textu o revoluci 1848 je podle dochovaných záznamů výhradně Kutnar, který přenechal Lomovi pouze líčení vyložené hospodářských, výrobních a technických aspektů českého zemědělství 19. století.²⁵ Účel daného textu pochopitelně předurčil jeho podobu v tom smyslu, že jde o syntetický výklad zásadních změn, jež pro český venkov přinesla revoluce 1848. Přehledová povaha připravovaného díla sice vylučovala přítomnost zevrubnějších analýz dílčích faktů i poznámkového aparátu, na druhé straně však Kutnarovi otvírala prostor pro brilantní formulaci obecných a v širších společenských souvislostech ukotvených závěrů, k čemuž měl jako talentovaný syntetik ty nejlepší předpoklady.

Vyložené populární charakter má pak Kutnarovo pojednání o revolučním roce 1848, vydané v osmém díle *Encyklopedie československé mládeže* roku 1938.²⁶ V rámci oddílu *Dějiny a vývoj lidstva* zde Kutnar zpracoval syntetické přehledy českých dějin od doby renesance až na práh první světové války. Tři tiskové strany, věnované revolučním událostem osmačtyřicátého roku, nabízejí proto jen stručnou rekapitulaci především politického dění „jara národů“, obsahující však i některé zajímavé hodnotící soudy a interpretační perspektivy. Podle Kutnara je český národní život v revoluci 1848 „daleko více než kdy předtím zaklíněn do všeho evropského dění, a to nejen politicky, nýbrž také myšlenkově a hospodářsky. Česká otázka stává se součástí světové problematiky a jen jako její část mohla býti a také byla řešena.“²⁷ Krystalizaci českého národního života v 19. století Kutnar usazuje do období mezi dvěma významnými revolucemi: Velkou francouzskou revolucí, která má na průběh českého národního hnutí zásadní ideový a iniciační vliv, a Velkou válkou, chápanou v masarykovských intencích ve smyslu „světové revoluce“, jež zúročila nejdůležitější aspekty politického, sociálního a kulturního vývoje devatenáctého století a dala výsledkům národotvorných a liberalizačních procesů jejich reálnou podobu v rozpadu starých feudálních impérií a vzniku nových národních států. Z dílčích hodnocení revolučního dění roku 1848 nás pak v Kutnarově podání zaujme např. velmi shovívavý postoj k původcům svatodušních bouří, které „zmařily i ostatní ústavní naděje“, ač, jak sebejistě píše Kutnar, „zmar jejich byl by nastal jistě i bez nich“.²⁸ Z Kutnarových dalších slov pak otevřeně vyplývá jasný závěr, že radikální studentstvo nepřistoupilo k rozpoutání bouří z politické neprozíravosti, zbrklosti a nezkušenosti (jak se vesměs domnívala starší liberálně konser-

25 Svědčí o tom Kutnarův vlastnoruční záznam z desek složky s verzí B rukopisu dané kapitoly (ANM Praha, fond František Kutnar, Rukopisy – nepublikované: Dějiny zemědělství, kart. 9, inv. č. 593/13: Přehledné dějiny československého zemědělství, díl I, kapitola VII (1750–1849), verze B – desky). Poněkud matoucím dojmem proto působí písemnosti z kart. 11 téhož fondu, kde se nalézá Kutnarem sestavený přípravný materiál pro kapitoly o agrární otázce let 1848–1849, určený ovšem pro Františka Loma. Kutnar v těchto podkladech poskytl Lomovi, jakožto dějepisnému autodidaktovi, jednak přehlednou bibliografii nejdůležitějších prací k dané problematice, a jednak rukopis své vlastní kapitoly o rolnické otázce v roce 1848, která měla spolu s podklady a excerpty k vyvazení z roboty či ruchadlu bratranců Veverkových Lomovi usnadnit práci a vést k větší koherenci textu s částmi, jež psal František Kutnar. Viz ANM, f. František Kutnar, Rukopisy – nepublikované: Dějiny zemědělství, kart. 11, inv. č. 593/17.

26 F. KUTNAR, *Od revoluce r. 1848 do světové války (1848–1914)*, in: *Encyklopedie československé mládeže pro školu a dům VIII*, Praha 1938, s. 66–70, 169–180.

27 F. KUTNAR, *Od revoluce r. 1848 do světové války*, s. 66.

28 Kutnar nacházel pro radikálně demokratický směr revoluce 1848 určité pochopení také proto, že jej považoval za rozhodující sílu v prosazování sociálních požadavků v podobě zrušení poddanství a roboty, a to – na rozdíl od návrhu Braunerova – bez vrchnostenských náhrad. Viz např. F. KUTNAR, *Proměny zemědělského myšlení v 19. století*, s. 155.

vativní historiografie),²⁹ ale bylo k němu de facto donuceno jednak zjištěnou atmosférou doby a jednak „provokativními opatřeními nenáviděného velícího generála pražského hr. Windischgrätze“.³⁰

Poměrně velký prostor věnoval Kutnar tématu revoluce 1848 v rozsahově malé, obsahově však velmi syté brožuře *Cesta selského lidu k svobodě*,³¹ která vyšla právě u příležitosti stoletého výročí revoluce v neméně přelomovém roce 1948. Kutnar se zde revolučním rokem 1848 zabýval sice opět primárně z perspektivy dějin venkova, jeho syntetické myšlení mu však nedovolovalo promýšlet tuto problematiku izolovaně, bez ohledu na – jak by řekl Kutnar – její příslušnost k vyšším strukturálním celkům. Kapitola s názvem *Selský rok 1848* tak čtenáři přináší celkem pětadvacet stran věnovaných proměnám českého venkova v revoluční době, nahlížené jak v českých, tak i obecných souvislostech celoevropského nacionálního, sociálního a konstitučního pohybu. Jubilejní charakter publikace, vydané k stoletému výročí zrušení poddanství, vedl navíc autora k nevyhnutelné formulaci několika politizujících glos, ukazujících na bytostnou podmíněnost aktuální situace v selských poměrech jejími historickými příčinami a determinanty.

Mezi okrajovějšími příspěvky k tématu revoluce 1848 lze zmínit rovněž čtvrtý díl skript *Přehled dějin Československa v epoše feudalismu*,³² kde Kutnar dospěl sice pouze na práh oné revoluce, jeho výklad předbřeznové doby tu však leccos vypovídá i o autorovu pojetí jí samotné.³³ Je přitom paradoxní sledovat, že většina Kutnarova vědeckého díla onen revoluční rok 1848 pozoruhodným způsobem obchází a obepíná z obou chronologických stran, přičemž samotný rok 1848 představuje v jeho studiích jakýsi „prázdný střed“. Jestliže totiž Kutnarovy stěžejní a nejobsáhlejší monografie, tj. *Sociálně myšlenková tvárnost obrozenského lidu a Obrozenské vlastenectví a nacionalismus* svým záběrem k revoluci 1848 ještě nedospívají, jeho početné texty o hospodářsko-sociální problematice éry bachovského absolutismu ji už zase naopak časově překračují. Kutnarovy náhledy na revoluční rok 1848 jsme proto nuceni často odvozovat nikoli od jeho explicitního rozboru revoluční doby,

---

29 Viz např. František PALACKÝ, Doslov na místě předmluvy k Radhostu; in: František Palacký, *Radhost. Sbirka spisův drobných z oboru řeči a literatury české, krásovědy, historie a politiky III. Spisy z oboru politiky*, Praha 1873, s. 281; J. PEKAŘ, *Dějiny československé pro nejvyšší třídy škol středních*, Praha 1921, s. 130–131.

30 F. KUTNAR, *Od revoluce r. 1848 do světové války*, s. 68. Tuto interpretaci, kterou již na konci 19. století směle naznačil Jaroslav GOLL, František Palacký, *ČČH* 4, 1898, s. 251–252, poté recipovali i autoři ucelených syntéz českých dějin, např. Zdeněk KALISTA, *Stručné dějiny československé*, Praha 1992², s. 286; Kamil KROFTA, *Dějiny československé*, Praha 1946, s. 622; či František ROUBÍK, *Přehled českých dějin*, Praha 1947, s. 174–175. Konzervativní kritiku svatodušních radikálů oproti tomu ve svém díle i nadále zdůrazňoval např. Bohdan CHUDOBA, *Jindy a nyní. Dějiny českého národa*, Praha 1946, s. 324.

31 F. KUTNAR, *Cesta selského lidu k svobodě*, Praha 1948.

32 F. KUTNAR, *Přehled dějin Československa v epoše feudalismu IV. Doba národního obrození 1781–1848*, Praha 1963.

33 Nutno podotknout, že díkce této knihy byla poznamenána faktem, že šlo o oficiální učební text (původně již z roku 1957), určený pro posluchače vysokých škol. Jako takový musel klást při výkladu českého národního obrození primární důraz na povahu hospodářsko ekonomické a sociální základny tehdejší společnosti s akcentem na fenomén nepřetržitě probíhajících třídních bojů. Přestože si tedy tato Kutnarova kniha zachovává ve srovnání s některými souvěkými plody marxisticko-leninské historiografie relativně vysokou úroveň, nelze ji po mém soudu vnímat jako syntézu dějin českého národního obrození tak, jak by ji František Kutnar s ohledem na specifika svého historického myšlení chtěl opravdu napsat. K tématu srov. Jan HAVRÁNEK, František Kutnar a jeho pojetí národního obrození v Přehledu dějin Československa v epoše feudalismu; in: *Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepiscectví na formování obrazu české minulosti*, s. 175–183.

nýbrž od toho, jakým způsobem ve svých výkladech předběřeznového období implicitně pojednával o jejich příčinách a předpokladech na jedné straně, a v pracích věnovaných neoabsolutismu padesátých let pro změnu o jejich důsledcích na straně druhé.

František Kutnar, jak je notoricky známo, patřil k nejlepším znalcům dějin české historiografie, jaké kdy české dějepiscectví mělo.³⁴ Svá pojednání proto vždy stavěl na vynikající znalosti dosavadního bádání o dané problematice, což dosvědčují např. i důkladné úvodní kapitoly k jednotlivým částem jeho *Přehledu dějin Československa v epoše feudalismu*, věnované rozboru tematicky relevantních pramenů a literatury. I s ohledem na tento fakt je třeba vnímat Kutnarovy příspěvky k revoluci 1848 v určitém kontextu děl jeho předchůdců a současníků, jež sám velice dobře znal a reflektoval.

Bádání českých historiků o roce 1848 prošlo několika koncepčními a metodologickými fázemi.³⁵ Příznačně přitom je, že Kutnar sám žil a tvořil právě v době, kdy se na tomto poli mnohé významné paradigmatické posuny odehrávaly. V době raného formování jeho historického myšlení ve dvacátých letech minulého století byl výklad revoluce 1848 ještě stále ovlivněn převážně subjektivními vzpomínkami pamětníků tak, jak je ztělesňoval např. druhý díl *Našeho znovuzrození* Jakuba Malého,³⁶ vybrané partie vydaných pamětí J. V. Friče,³⁷ J. A. Helferta,³⁸ A. Springera³⁹ či W. W. Tomka,⁴⁰ z pera mladších autorů pak obsáhlý populárně-naučný opus Josefa Jakuba Toužimského *Na úsvitě nové doby*,⁴¹ nebo práce Anny Bajerové *Z české revoluce r. 1848*.⁴² Nutno navíc dodat, že z interpretačního hlediska měly od konce 19. století v dané oblasti podstatný vliv také dílčí pasáže Masarykovy *České otázky*⁴³ a *Karla Havlíčka*.⁴⁴ O skutečně vědecké zpracování tématu se – s výjimkou známé syntézy Ernsta Denise *Čechy po Bílé hoře*⁴⁵ – objevil zájem až v generaci mladších Gollových a starších Pekařových žáků, kterou na sklonku dvacátých let v dané tematické

34 Dokládá to všeobecně známé a dosud nepřekonané dílo F. KUTNAR – [J. MAREK], *Přehledné dějiny*, Praha 1973, 1977.

35 Historiografickou tradici na tomto poli podrobně mapuje např. Milan HLAVAČKA a kol., *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době I*, Praha 2016, s. 9–24. Přehled základní literatury k tématu uvádí např. Pavel BĚLINA – Milan HLAVAČKA – Daniela TINKOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české XI.a. 1792–1860*, Praha – Litomyšl 2013, s. 448–449. Dále srov. Jiří ŠTAIF, *Počátky občanské společnosti, revoluce 1848–1849 a české země (koncepty, historiografie a výzkum)*, in: Jiří Štaif (ed.), *K novověkým sociálním dějinám českých zemí II. Z dob rakouských a předlitavských 1848–1918*, Praha 1998, s. 11–47; Jiří RAK, *Nacionalizační proces v názorech české historiografie: Přehled*, in: Kristina Kaiserová – Jiří Rak (edd.), *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848–1914*, Ústí nad Labem 2008, s. 31–49.

36 Viz Jakub MALÝ, *Naše znovuzrození. Přehled národního života českého za posledního půlstoletí II. Doba převratu*, Praha 1880.

37 *Paměti Jos. Václ. Friče I–II*, Praha 1885.

38 Např. Josef Alexander HELFERT, *Aufzeichnungen und Erinnerungen aus jungen Jahren I–IV*, Wien 1904–1905.

39 Anton Heinrich SPRINGER, *Aus meinem Leben*, Berlin 1892.

40 Wácslaw Wladiwoj TOMEK, *Paměti z mého života I*, Praha 1904.

41 Josef Jakub TOUŽIMSKÝ, *Na úsvitě nové doby. Dějiny roku 1848 v zemích českých*, Praha 1898.

42 Anna BAJEROVÁ, *Z české revoluce r. 1848*, Praha 1919.

43 Tomáš Garrigue MASARYK, *Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození*, Praha 1895.

44 T. G. MASARYK, *Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení*, Praha 1896.

45 Arnošt DENIS, *Čechy po Bílé hoře II. I. Revoluce a reakce*, Praha 1931⁴.

oblasti nejvýrazněji reprezentovali Zdeněk Václav Tobolka,⁴⁶ Karel Kazbunda,⁴⁷ František Roubík,⁴⁸ Václav Čejchan⁴⁹ a Jan Heidler.⁵⁰ Jejich obraz revoluce 1848 zůstal v českém historickém myšlení do jisté míry živý i po únoru 1948, kdy vyšlo druhé vydání Roubíkova *Českého roku 1848*, obohacené o autorovu patetickou předmluvu, pojímající rok 1848 jako započetí cesty definitivního rozchodu mezi Čechy a českými Němci, která nakonec skončila, podle Roubíka zaslouženým, odsunem německého obyvatelstva z Československa v letech 1945–1947.⁵¹

Vzhledem k výsadnímu postavení marxisticko-leninského světového názoru se v českém dějepiscectví padesátých a šedesátých let prosazoval nekompromisní historicko-materialistický úhel pohledu, který v rámci kanonického výkladu revoluce 1848 nalezl své syntetické vyjádření zvláště v přehledových pracích Arnošta Klímy,⁵² případně v některých dílčích pracích Josefa Kočího.⁵³ Teprve progresivní proud tehdejších českých historiků, hledajících od šedesátých let originální metodologické cesty mezi marxismem a strukturalismem s důrazem na využití komparativní metody, přinesl novou konceptualizaci daného tématu. Ta nahlížela problematiku revolučních let 1848–1849 ze tří konceptuálně nosných úhlů: zaprvé jako poslední z řady buržoazních revolucí znamenajících dovršení přechodu od feudalismu ke kapitalismu, zadruhé jako přelomový mezník ve vývoji českého národního vědomí a nacionalismu (obojí pohled reprezentovali ve svých pracích hlavně M. Hroch, J. Kořalka a J. Polišenský),⁵⁴ a konečně zatřetí jako ohnisko modernizačního procesu všech složek tehdejšího společenského bytí a vědomí, zahrnující zejména zásadní sociálně historickou proměnu tradiční české stavovské společnosti v moderní společnost občanskou (zvláště O. Urban).⁵⁵

Kutnarovy příležitostné příspěvky k revoluci 1848, procházející prakticky jeho celoživotním dílem od počátku ve třicátých letech až do závěru autorovy tvorby v první polovině let osmdesátých, byly v kontextu výše uvedených přístupů nesené do značné míry specifickým pojetím. To nevycházelo jen z Kutnarovy primární soustředěnosti na český venkov, a to tím spíše, že se na daném tematickém poli nepohyboval sám, ale průkazně navazoval např. na

---

46 Zdeněk Václav TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby I. 1848–1859*, Praha 1932.

47 Karel KAZBUNDA, *České hnutí roku 1848*, Praha 1929.

48 F. ROUBÍK, *Český rok 1848*, Praha 1931.

49 Např. Václav ČEJCHAN, *Bakunin v Čechách. Příspěvek k revolučnímu hnutí českému v letech 1848–1849*, Praha 1928.

50 Např. Jan HEIDLER, *Antonín Springer a česká politika v letech 1848–1850*, Praha 1914.

51 F. ROUBÍK, *Český rok 1848*, Praha 1948², neustráňovaný úvod k 2. vydání.

52 Arnošt KLÍMA, *Rok 1848 v Čechách*, Praha 1948; TÝŽ, *Revoluce 1848 v českých zemích*, Praha 1974.

53 Např. Josef KOČÍ, Příspěvek k rolnické otázce v Čechách v r. 1848, *Československý časopis historický* (= ČsČH) 5, 1957, s. 59–85, 248–266. Obsáhlý soupis starší literatury k revoluci 1848 uvádí J. ŠTAIF, *Revoluční léta 1848–1849 a české země*, Praha 1990.

54 Josef POLIŠENSKÝ, *Revoluce a kontrarevoluce v Rakousku 1848*, Praha 1975; Miroslav HROCH, *Buržoazní revoluce v Evropě*, Praha 1981, s. 307an; Jiří KOŘALKA, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha 1996. Dále např. Josef KOLEJKA, *Národy habsburské monarchie v revoluci 1848–1849*, Praha 1989.

55 Otto URBAN, *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*, Praha 1978; TÝŽ, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982.

vybrané části klasického díla Kamila Krofta o dějinách selského stavu,⁵⁶ zvláště však na specializační studii svých vrstevníků typu Václava Černého,⁵⁷ Františka Roubíka,⁵⁸ Hugo Trauba⁵⁹ a v jistém smyslu i popularizátora Vladimíra Klimeše.⁶⁰ Hlavní Kutnarovou předností byla ovšem jeho metodologická, a tedy rovněž interpretační originalita, chápající český venkov roku 1848 ve vyváženém komplexu jeho hospodářsko-sociálních determinant na jedné a duchovně myšlenkových projevů na druhé straně. Není přitom od věci připomenout, že právě tato osobitost pojetí agrárně historické problematiky vynesla Kutnarovi vedle vln obdivu také mnohé odsudky a kritiky. Mezi nimi historika dějepiscectví zaujme zejména nekompromisní postoj Františka Grause, který jako předseda ediční komise nakladatelství ČSAV v polovině šedesátých let znemožnil vydání Kutnarem redigovaných *Dějin československého zemědělství*.⁶¹ Graus tehdy s odvoláním nejen na recenzi posudky J. Kočího a P. Horvátha, ale také údajný nedostatek papíru, požadoval restrikci celého textu na pouhou polovinu původního rozsahu s jasnou instrukcí, aby byly vypuštěny veškeré kapitoly o sociálně-politickém vývoji venkova a celá syntéza *Dějin československého zemědělství* tak zůstala omezena jen na dějiny zemědělské výroby.⁶² Podobná redukce celkové struktury hospodářských, sociálních, politických, právních a kulturních složek dějin zemědělství a zemědělského obyvatelstva v českých zemích byla však pro Kutnara odborně i lidsky zcela nepřijatelná.⁶³

POJEM „REVOLUCE“ V MYŠLENÍ ČESKÉHO VENKOVA

Společně s Janem Slavíkem a Bedřichem Mendlem patřil František Kutnar mezi českými historiky první poloviny 20. století k nejpřednějším metodologům historiografického poj-

56 Kamil KROFTA, *Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě*, Praha 1919; Týž, *Dějiny selského stavu*, Praha 1949.

57 Např. Václav ČERNÝ, Jednání říšského sněmu r. 1848 o zrušení poddanství, *Časopis pro dějiny venkova* (= ČDV) 15, 1928, s. 232–249.

58 F. ROUBÍK, Na českém venkově roku 1848, *ČDV* 15, 1928, s. 161–231.

59 Hugo TRAUB, Příspěvek k poměrům selským na Moravě r. 1848, *Časopis Moravského zemského musea* 13, 1913, s. 353–357.

60 Vladimír KLIMEŠ, *Česká vesnice v roce 1848*, Praha 1949. K tomu srov. dochované materiály v Kutnarově pozůstalosti, ANM, f. František Kutnar, Cizí materiály – cizí rukopisy, strojopisy a separáty, kart. 76–83, inv. č. 1257–1702.

61 Svůj podíl na tom mělo dlouhodobé napětí v osobním vztahu mezi Grausem a Kutnarem, odstartované již Grausovým podílem na obvinění Kutnara z „neopozitivismu“ a „strukturalismu“ a viditelné např. i v původní, nevydané verzi Kutnarova pojednání *O slovu a větě v historikové práci*, kde Kutnar podrobil silné kritice právě Grausovy stylistické postupy (pro potřeby publikace článku v Zápisích Katedry československých dějin roku 1961 byla dotčená partie vypuštěna. Viz ANM, f. František Kutnar, Rukopisy – publikované: Slovo a věta v historické práci, kart. 40, inv. č. 1001 a 1009/2). Jistého zlepšení doznal vztah obou mužů až po polovině šedesátých let, kdy se Graus, krátce před svou emigrací, přičinil o obnovu Kutnarova doktorského řízení. Viz F. KUTNAR, *Děkují životu. Vzpomínky a zápisy českého historika*, ed. Hana Kábová, Praha 2017, s. 134, 145an.

62 K tomu srov. Kutnarovo emocionální vyznání, dochované na deskách označených jako *Kopie (část) k I. dílu Přehledných dějin č. a slov. zemědělství* v ANM Praha, fond František Kutnar, Rukopisy – nepublikované: Dějiny zemědělství, kart. 10, inv. č. 593/14.

63 Srv. ANM, f. F. Kutnar, Rukopisy – nepublikované; Dějiny zemědělství, kart. 8, inv. č. 593/3: Dějiny zemědělství I. díl – úvodní kapitola *Dějin československého zemědělství* od Františka Kutnara.

mosloví.⁶⁴ Pod evidentním vlivem Maxe Webera si proto uvědomoval, že historické pojmy nejsou jen terminologickými označeními, ale zároveň kognitivními nástroji našeho myšlení.⁶⁵ Ani sousloví „revoluce 1848“ se proto v Kutnarově myšlení nemohlo obejít bez pojmoslovné reflexe pojmu „revoluce“, majícím již ve své době relativně rozkolísaný význam, oscilující mezi představou násilného převratu na jedné, a jakéhokoli prudkého zvratu historického vývoje na druhé straně.⁶⁶ Kutnarovi však v jeho studiích nešlo o obecnou definici toho, co je revoluce, neboť si byl vědom relativity významu obecných pojmů, plynoucí ze závislosti jejich sémantiky na konkrétních časoprostorových souvislostech.⁶⁷ Ve svých pracích se proto vždy snažil postihnout, jakým způsobem se obsah obecného pojmu měnil v závislosti na horizontálních i vertikálních faktorech historického času a prostoru. Kutnar si uvědomoval, že sémantika pojmu „revoluce“ se proměňovala nejen v různých dějinných dobách a prostorech (horizontálně), ale také v různých souvěkových společenských vrstvách (vertikálně). V souladu se základními tematickými intencemi svých studií se proto rozhodl přiblížit současnému světu chápání pojmu „revoluce“ tak, jak byl vnímán v prostředí českého venkova na přelomu 18. a 19. století.

Uvedenému tématu věnoval jednu z podkapitol svého zřejmě nejvýznamnějšího díla *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu*.⁶⁸ Svým časovým záběrem ovšem tehdy nepřekročil éru napoleonských válek a soustředil se vesměs na lidovou reflexi Velké francouzské revoluce, což nás může při koncentraci na téma revoluce 1848 poněkud mást. Kutnarovy poznatky o utváření konkrétní vzpomínkové kultury selského lidu na Velkou francouzskou revoluci jsou však pro nás mimořádně cenné, uvědomíme-li si, jak intenzivně v revolučním roce 1848 na českém venkově ožila právě reminiscence na onu slavnou „*rebelii ve Frankreichu*“.⁶⁹ Vzpomínkové figury, jež roku 1848 vyvstávaly v lidové paměti při novém kontaktu s pojmem „revoluce“, byly také podle Kutnara přímým dědictvím obrazu, který se v mentalitě českého venkova utvořil na přelomu 18. a 19. století na základě reflexe francouzských událostí.⁷⁰ Brzy se však ukázalo, že revoluční vlna roku 1848 má z hlediska požadavků rebelujících poněkud jiný charakter, než měla Velká revoluce francouzská, což vykrystalizovalo v postupnou změnu postoje českého venkova k iniciátorům a stoupencům revoluce.

---

64 Srov. J. HORSKÝ, Dějzpytec a pojmosloví; in: J. Horský (ed.), *Kulturní a sociální skutečnost v dějzpytném myšlení*, s. 9–47.

65 Viz J. HORSKÝ, *Noetika kulturních věd Maxe Webera a české dějepisectví*, Ústí nad Labem 1994.

66 Viz např. Heslo *Revoluce*, in: Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí XXI, Praha 1904, s. 627; Heslo *Revoluce*, in: Masarykův slovník naučný. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí VI, Praha 1932 s. 140; Josef Ludvík FISCHER, *Zrcadlo doby. Abeceda skoro filosofická*, Praha 1996², s. 153–156. Významem pojmu „revoluce“ se Kutnar zabýval také v rámci svých studií o myšlení Františka Palackého. Viz F. KUTNAR, Palackého pojetí společnosti, národa a státu; in: František Kutnar (ed.), *Tři studie o Františku Palackém*, Olomouc 1948, s. 12.

67 Viz F. KUTNAR, Základní otázky historického pojmosloví; in: Antonín Kostlán, *Druhý sjezd československých historiků (5.–11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepisectví v letech 1935–1948*, Praha 1993, s. 229–235.

68 Viz F. KUTNAR, *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu*, s. 119–130.

69 Srov. F. KUTNAR, *Velká francouzská revoluce a náš selský stav*.

70 K tomu Irmtraud GÖTZ VON OLENHUSEN, *1848/49 in Europa und der Mythos der Französischen Revolution*, Göttingen 1998.

Podle Kutnara měla Velká francouzská revoluce v prostředí českého venkova poměrně ambivalentní ohlas.⁷¹ U mnohých sedláků nalézala značné sympatie, neboť k ní upínali své naděje na ulehčení tradičních poddanských břemen. Velká část venkovského lidu se však ve svém myšlení vyznačovala silným tradicionalismem a konzervatismem, a kromě toho se nacházela pod značným vlivem katolické církve, jejíž zamítavý postoj k francouzské revoluci byl artikulován v pravidelně navštěvovaných kázáních místních farářů. Pro české lidové prostředí bylo dle Kutnara navíc signifikantní velice pozitivní vnímání panovnických postav, které na druhé straně kompenzoval spíše nedůvěřivý, ba někdy přímo nenávislný vztah k lokálním pozemkovým vrchnostem.⁷² Jestliže se tedy ústřední obětí revoluční Francie stala právě osobnost krále, a dokonce i jeho manželky, která byla nota bene sestrou v českém lidovém prostředí adoraného císaře Josefa II., nacházel fenomén revoluce na českém venkově daleko více odsudků než sympatií.⁷³ S nástupem napoleonské éry se však na popravu francouzského královského páru jaksi „pozapomnělo“ a vynořila se naopak představa spatřující v Napoleonovi legendárního „krále Marokána“, který přichází spasit českou zemi, a jenž má podle některých hlasů být dokonce synem Josefa II.⁷⁴

Podle Kutnara prodělal tedy vztah lidových vrstev k revoluci mezi lety 1789–1848 poměrně výrazné posuny směrem ke smířlivějšímu postoji vůči jejím nositelům.⁷⁵ Přesto byl v lidové imaginaci i nadále patrný silný strach z revoluční reality, která byla chápána jako synonymum občanské války, jejíž představa pochopitelně budila všeobecnou hrůzu. Právě s touto složitou změtí apriorních předsudků a percepčních vzorců byla na českém venkově počátkem roku 1848 konfrontována zpráva o vypuknutí revolučních nálad v italských oblastech a zvláště pak ve Francii, které se záhy přenesly i do Vídně, Pešti a Prahy.

NOSNÉ AKCENTY KUTNAROVA VÝKLADU REVOLUCE 1848

Období 1789–1848 jako zrání českého venkova k revoluci

Krátce po Kutnarově skonu napsal český historik Josef Hanzal, že kmenové těžiště Kutnarova historiografického zájmu bylo rozprostřeno v důležitém úseku mezi dvěma velkými

71 Viz F. KUTNAR, *Velká revoluce francouzská v naší soudobé kritice*; Týž, *Reakce státu v Čechách na Velkou revoluci francouzskou*; Týž, *Velká francouzská revoluce a náš selský stav*. Kutnarovy závěry srov. např. F. ROUBÍK, *Ohlas francouzské revoluce na českém venkově roku 1793 až 1794 ve světle úředních zpráv, ČDV 10, 1923, s. 176–181*; Květa MEJDŘICKÁ, *Čechy a Francouzská revoluce*, Praha 1959.

72 Kutnar nesdílel názor svého učitele Josefa Pekaře, podle něhož měla na hospodářské ruině českého pobělohorského sedláka prvořadý podíl královská kontribuce, a nikoli odvoody místním pozemkovým vrchnostem (viz J. PEKAŘ, *Kniha o Kostí. Kus české historie*, ed. František Kutnar, Praha 1970⁴, s. 310; Týž, *Bílá hora. Její příčiny i následky*, Praha 1921, s. 61). Kutnar proti tomu zdůrazňoval „*morálně negativní vliv panské roboty*“, která byla v selském myšlení považována za nejtěžší břemeno, a měla proto zásadní vliv na negativní vnímání lokálních vrchností. Viz F. KUTNAR, *Josef Pekař – historik selského stavu*, s. 205.

73 Srov. K. MEJDŘICKÁ, *Listy ze stromu svobody*, Praha 1989, s. 161–189.

74 Viz F. KUTNAR, *Sociálně myšlenková tvářnost*, s. 116, 125, 145–148. K tématu blíže J. POLIŠENSKÝ, *Napoleon a srdce Evropy*, Praha 1971; Ivan ŠEDIVÝ (ed.), *Napoleonské války a české země*, Praha 2001; Milan ŠVANKMAJER, *Čechy na sklonku napoleonských válek*, Praha 2003; Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Jiří MALÍŘ (edd.), *Napoleonské války a historická paměť. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference konané ve dnech 21.–22. dubna 2005 v Brně*, Brno 2005.

75 „Revoluční vzduch“ z Francie oživil v českém prostředí některá bolavá místa historie a např. roku 1797 vedl na Litomyšlsku a českomoravském Horácku k přípravám helvétského povstání. Viz F. KUTNAR, *Cesta selského lidu k svobodě*, s. 68.

evropskými revolucemi: Velkou francouzskou revolucí a revolucí roku 1848.⁷⁶ Měl zajisté pravdu. I přes zdánlivou strnulost ponapoleonské, františkovsko-metternichovské éry se od časů Velké francouzské revoluce do vypuknutí evropské revoluční smrsti roku 1848 skutečně mnohé změnilo a málokdo si to v českém dějepisectví uvědomoval intenzivněji než právě Kutnar. Ještě na konci 18. století podle něho nelze v náladě českého venkova spatřovat závažnější revoluční náběhy. Ba dokonce naopak: díky josefínským reformám mělo jít co do vztahu venkovských poddaných k vrchnostenské moci o jedno z nejharmorničtějších období vůbec. Výrazné úlevy a vzrůst životního komfortu poddaných, jež přinesl toleranční patent a zakrátko především patent o zrušení nevolnictví, podstatným způsobem zpacifikovaly občasný radikalismus, spojený v dřívějších dobách s tíží náboženské a sociální otázky.⁷⁷

Docela jinak tomu, dle Kutnara, bylo na českém venkově ve čtyřicátých letech 19. věku. Od počátku století totiž opět citelně vzrostlo robotní zatížení poddaných, způsobené zabrzděním postupného relucivního procesu přeměny robotních povinností a naturálních dávek na peněžní rentu, na čemž měla svůj podíl hlavně náhlá nestabilita měnového kurzu. Z hospodářských aspektů, připravujících v předbřeznových letech půdu pro revoluční situaci, Kutnar dále připomíná zejména vlekou katastrofální hnilobu brambor, opakovanou neúrodu obilí, luštěnin i některých dalších plodin a z ní plynoucí neúnosnou drahotu základních potravin, stejně jako pauperizaci venkovských baráčníků, kteří svými řemeslnými výrobky nebyli schopni obstát v konkurenci s městskou průmyslovou a strojovou výrobou.⁷⁸ Zejména ve čtvrtém díle *Přehledu dějin Československa v epoše feudalismu* otevřeně hovoří o hospodářské krizi čtyřicátých let, jíž v dobovém chápání tohoto pojmu nemyslí jen samotnou zemědělskou depresi, ale také zostření dobových sociálních konfliktů (resp. třídních bojů) na českém venkově, související s blížícím se zánikem feudální společnosti.⁷⁹

V Kutnarových dílech je však při hledání příčin revoluce 1848 věnován podstatný prostor rovněž faktorům kulturním a myšlenkovým. Kutnar např. připomíná, že v důsledku prudkého nárůstu gramotnosti nižších vrstev obyvatelstva po zavedení povinné školní docházky došlo k výrazné kultivaci selského myšlení. Právě aspekt masové alfabetyzace českého venkova podle něj umožnil už od počátečních fází českého národního hnutí agitaci také v agrárním prostředí. Tento fakt vedl Kutnara k formulaci další klíčové změny v selském myšlení roku 1848 oproti přelomu 18. a 19. století, kterou bylo obohacení politického a sociálního rozměru revoluce o nacionální dimenzi. Oproti počátkům českého národního hnutí za doby Velké francouzské revoluce, kdy se pěstování národního vědomí omezovalo téměř výhradně jen na učené vrstvy osvícenských intelektuálů, došlo v průběhu předbřeznové doby k postupnému rozšiřování českého národně emancipačního programu také v prostředí

76 Viz J. HANZAL, Za Františkem Kutnarem, *VPZM* 23, 1983, s. 25.

77 K tomu Jan SVOBODA, *Protifeudální a sociální hnutí v Čechách na konci doby temna (1750–1774)*, Praha 1967; J. PETRÁŇ, *Nevolnické povstání 1775. Prolegomena edice pramenů*, Praha 1972; Týž (ed.), *Povstání poddanského lidu 1775 v severovýchodních Čechách*, Praha 1975.

78 Viz např. F. KUTNAR, Krize českého bramborářství a sociální situace lidu v době před březnem a po březnu r. 1848, *Sborník historický* 10, 1962, s. 229–272.

79 Teoretickým vymezením pojmu „krize“ se u nás poté v kontextu mezinárodních diskuzí zabývali hlavně M. HROCH – J. PETRÁŇ, *17. století – krize feudální společnosti?*, Praha 1976, s. 60an; J. POLÍŠENSKÝ, *Tricetiletá válka a evropské krize 17. století*, Praha 1970, s. 14an.

českého venkova, který byl chápán a romanticky oslavován jako zachovatel českého jazyka, a proto i jako v zásadě jediný autentický držitel kontinua české národní existence.⁸⁰ Kutnar, jako vynikající znalec procesu formování českého vlastenectví a nacionalismu, si však v tomto ohledu nedělal o míře aktivní participace venkovského lidu na českém národním hnutí předbřeznové doby přílišné iluze.⁸¹ Věděl, že venkov tradičně slyšel spíše na prosazování sociálních požadavků a že hlavním nositelem českého národního hnutí bylo v dané době prostředí měšťanské. Přesto však pro předbřeznovou dobu uvádí několik příkladů úspěšného včlenění venkovských vrstev českojazyčného obyvatelstva do komunity národního hnutí.⁸²

Souhrou tří klíčových okolností, které tvořily zhoršení hospodářsko-sociálního postavení poddaných, kultivace venkovské mentality zvyšováním gramotnosti a do určité míry i začínající národní vědomí českého venkova, byla v Kutnarově pojetí konfigurována základní odlišnost mezi českým venkovem roku 1789 a 1848. S příchodem „jara národů“ tedy dozrála k revoluci i česká vesnice. Počáteční nedůvěra zemědělského obyvatelstva, daná vedle vrozeného konzervatismu selských vrstev i živou vzpomínkou na Velkou francouzskou revoluci, proto velice brzy ustoupila přesto však dosti obezřetné podpoře revolučního aktivismu. Ta se však – jak shodně tvrdili historik Kutnar i sociolog Bláha⁸³ – v konzervativním prostředí českého venkova mohla zrodit až v momentě, kdy se ve formulaci známé březnové petice ze Svatováclavských lázní objevily i Braunerem akcentované sociální požadavky týkající se roboty a poddanství, tedy záležitostí pro český venkov zcela kardinálního významu.⁸⁴

Venkovský poměr k revolučnímu dění a specifikum selských priorit

Kutnar byl příliš kvalitním znalcem dějin agrárního prostředí, než aby považoval český venkov za myšlenkově monolitní útvar.⁸⁵ Byl si vědom, že sociální diferenciacie českého venkova, jež byla důsledkem v evropském měřítku poměrně intenzivní participace rolníků na tržním „protokapitalistickém“ prostředí, znemožňovala českému agrárnímu obyvatelstvu jednotný postoj k revoluci.⁸⁶ Dle Kutnara revoluce 1848 tyto rozdíly ještě prohloubila, neboť klíčové změny ve vlastnictví pozemkové držby a rozparcelování někdejšího rustikálu mezi jednotlivé hospodáře vedly k vytvoření propastných rozdílů v sociálním postavení zámožných sedláků a chalupníků oproti domkářům a poddruhům, kteří zůstali faktickými

80 Viz J. RAK, *Bývalí Čechové... České historické mýty a stereotypy*, Jinočany 1994, s. 83–95; Lubomír TYLLNER (ed.), *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada: Lidová kultura*, Praha – Litomyšl, s. 498–502.

81 Viz F. KUTNAR, *Obrozenecy nacionalismus*, Praha 1940; Týž, *Obrozenecy vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu Češtvi doby obrozenecy*, Praha 2003.

82 Srov. F. KUTNAR, *Obrozenecy nacionalismus*, s. 25–27.

83 Viz I. A. BLÁHA, *Sociologie sedláka a dělníka*, s. 172–173.

84 Viz F. KUTNAR, *Poddanství a roboty v názorech české osvícenské společnosti*, in: Václav Husa – Josef Petráň (edd.), *Příspěvky k dějinám třídních bojů v Čechách II. Nevolnické povstání r. 1775*, Praha 1962, s. 7–63.

85 Přehledně L. TYLLNER (ed.), *Velké dějiny*, s. 458–472.

86 Viz F. KUTNAR, *Mezi Chlumy a Kamennou hůrou*, s. 104. Srov. Týž, *Dějinný pohled na vesnické společenské vrstvy*, *Český lid* 4, 1949, s. 97–102. Dobově např. Karel HAVLÍČEK BOROVSÝ, *Článek o selské aristokracii*, in: Karel Josef Beneš (ed.), *1848 v projevech současníků*, Praha 1932, s. 151–152. Souhrmně M. HROCH, *Buržoazní revoluce v Evropě*, s. 460–464; O. URBAN, *Kapitalismus a česká společnost*, s. 149an; Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, Praha 2010, s. 144–282.

bezzemky. Právě rok 1848 tak odhalil, píše Kutnar, bídu venkovských bezzemků, „zesílil jejich sociální pohyb, ale neřešil jejich hospodářskou a společenskou situaci“.⁸⁷

Vedle výrazné sociální stratifikace uvnitř společnosti českého venkova si Kutnar při hodnocení revoluce 1848 navíc znovu uvědomil i ideové aspekty diferenciací venkovského lidu. Zdůrazňoval, že vedle pozvolného vlivu moderních liberálních proudů měla na tehdejší české vesnici své neochvějné místo také, resp. především, tradiční konzervativní stanoviska, vycházející ze samotné duševní podstaty selství.⁸⁸ Jako editor zápisků doláneckého písmáka Josefa Dlaska⁸⁹ dobře znal např. jeho často citované vyjádření k roku 1848, které většinu čtenářů – jak si povšiml již Kutnarův učitel a Dlaskův krajan Josef Pekař⁹⁰ – poněkud zklame.⁹¹ Nejenom svou úsečností, díky níž není v Dlaskově poznámce revoluci 1848 přízná o mnoho větší význam než klimatickým podmínkám tohoto roku,⁹² což bylo ovšem příznačné i pro Dlaskovu zmínku o červencové revoluci z roku 1830.⁹³ Nepříliš velký zájem o záležitosti politického charakteru Kutnar pokládal za osobitý rys Dlaskova díla, který se nevztahoval pouze k reflexi revoluce 1848.⁹⁴ V souladu s Bláhovou tezí o vrozeném egoismu selských lidí⁹⁵ má však zobecňující Kutnar za to, že „ze stručného a suchého Dlaskova záznamu většiny veřejných událostí hovoří jasně poměrný nezájem širších lidových vrstev o současné politické a národní dění. Pozorovatelské obrácení k vlastnímu já a jeho nejbližšímu okolí podmiňuje a doprovází egocentrismus myšlenkový a citový, přirozená to reakce prostého člověka na vnější svět“.⁹⁶ Kromě rezervovaného zájmu o společensko-politická témata Kutnar u Dlaska dále shledává, že revoluční dění je pro něj vždy něčím vnějším a venkovskému prostředí bytostně cizím. O konzervativnosti významné části venkovského

87 ANM, f. František Kutnar, Rukopisy – nepublikované: Dějiny zemědělství, kart. 9, inv. č. 593/13: Přehledné dějiny československého zemědělství, díl I, kapitola VII (1750–1849), s. 588an.

88 Srov. I. A. BLÁHA, *Sociologie sedláka a dělníka*, s. 134.

89 Viz rovněž F. KUTNAR, Lidoví písmáci a kronikáři v národním obrození, in: *Národní obrození severovýchodních a východních Čech. Sborník příspěvků z vědecké konference, konané ve dnech 18.–20. června 1968 v Hradci Králové*, Hradec Králové 1971, s. 74–79; Týž, Zamyšlení nad lidovou literaturou pamětní a písmáčkou, *VPZM* 22, 1982, s. 77–85.

90 K Pekařovu pojetí viz F. KUTNAR, *Josef Pekař – historik selského stavu*, s. 206–207.

91 Viz J. PEKAŘ, Úvod; in: František Kutnar (ed.), *Paměti sedláka Josefa Dlaska*, Praha 1941, s. 14–15.

92 Obecně Otakar NAHODIL – Antonín ROBEK, *České lidové kronikářství*, Praha 1960; Eduard MAUR, Kronikářské záznamy lidové provenience jako historický pramen; in: Štěpánka Karlová – Veronika Lišková – Jiří Stočes (edd.), *Historická dílna I. Sborník příspěvků přednesených v roce 2006*, Plzeň 2006, s. 76–97; J. RANDÁK, Prameny lidové provenience: teoretická reflexe jedinečných výpovědí o minulém světě; in: *Museum vivum. Sborník Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm* 3, 2007, Rožnov pod Radhoštěm 2009, s. 21–25.

93 F. KUTNAR (ed.), *Paměti sedláka Josefa Dlaska*, s. 43. Zmínku o červencové revoluci Dlask zasazuje do kontextu svých vyjádření dle stejného klíče, jako to činí k roku 1848: „Toho roku 1830 dne 19. března právě na svatého Jozefa, večer před ním, zde na Jizeře řece teprva ledy se spustily a všechny lávky vzaly, i most semilskéj, brodskej, naši lávku a v Lišným a ve Vranovým a v Krížkách a v Přepěřích, pak v Turnově pod mostem hrubým bárku roztrhalo. Jen zůstal most viset na pár jehlách. Pak vzalo most v Loukově a v Podolí a v Hubálově. Toho roku byly velké reberie v cizích zemích. Zde hlemejždi obilí žrali na podzim. 1830 byla hrozná zima, tvrdá.“

94 Pro tento specifický rys bývá Dlask kladen do protikladu k Františku Janu Vavákovi, jenž ve svých pamětech naopak preferoval informace celospolečenského a politického charakteru. Viz J. PEKAŘ, *Paměti Frant. J. Vaváka*; in: Josef Pekař, *Z duchovních dějin českých*, ed. Josef Klik, Praha 1941, s. 203–241; F. KUTNAR, *František Jan Vavák*, Praha 1941.

95 Viz I. A. BLÁHA, *Sociologie sedláka a dělníka*, s. 163.

96 F. KUTNAR, *Dlaskova duševnost*, in: F. Kutnar (ed.), *Paměti sedláka Josefa Dlaska*, s. 103–104.

prostředí v Kutnarově reflexi konečně svědčí i to, že písmákovo hodnocení roku 1848 bylo do značné míry předznamenáno ryze pověřenými představami: „*Vr. 1848 panovala planeta Saturnus nebo Smrtonoš; a byl tento rok strašlivý, všichni lidé byli poděšeni, bylo mnoho strachu a lži a žádné bázně.*“⁹⁷ Dlaskovo apriorní chápání revoluce jako něčeho principiálně negativního, ničivého a smrtonosného⁹⁸ nepředstavuje tedy Kutnarovi v dobovém myšlení žádnou anomálii⁹⁹ a nemusí být podle něj jen důsledkem autorova celoživotně kladného vztahu k vrchnosti, díky čemuž neslo Dlaskovo myšlení zřetelný otisk tradicionalismu a konzervativismu.¹⁰⁰ V Kutnarových očích šlo o odraz základních rysů duševního profilu selských lidí tak, jak je již před ním vyložil Inocenc Arnošt Bláha.¹⁰¹

Kutnar v Dlaskových poznámkách k roku 1848 zpozoroval ještě jeden velmi důležitý moment. Skutečnost, že se Dlask ze všech souvislostí revoluce 1848 omezil pouze na ryze „empirické“ a z toho ještě veskrze drastické momenty typu zastřelení Windischgrätzovy manželky v okně Celetné ulice, si Kutnar vysvětloval netoliko Dlaskovou netečností k obecnějším bodům revoluce, ale především paušálním konstatováním, že to byla především tehdejší limitovaná schopnost abstraktního myšlení venkovského obyvatelstva, jež způsobila, že si prostý lid z celku pozorovaného dění vybíral vždy jen konkrétní momenty, které si v rámci své omezené imaginace dokázal představit.¹⁰² „*Lid pojímá dějinstvo v určité osobní tragičnosti nebo i tragikomičnosti vlastních protagonistů politického děje, které si hledí přiblížit své psychologii, své životní problematice a které dovede šlehnout lidovým úsměskem*“,¹⁰³ diagnostikuje Kutnar tento výrazný rys tehdejší lidové mentality.

K ní neodmyslitelně patřila také určitá hierarchie venkovských hodnotových priorit, jež šly s požadavky vlasteneckých elit jen část společné cesty. Kutnar nijak nezastíral, že selský interest o veřejné dění se v roce 1848 většinou vyčerpával touhou po řešení břemene poddanské otázky. V popularizační *Encyklopedii československé mládeže* k tomu explicitně napsal: „*sedláci cítili jen svůj špatný hospodářský a sociální stav a nevzbudili v sobě dosud vyššího zájmu o společné cíle národní*“.¹⁰⁴ Dokud byl tedy požadavek na zrušení roboty a privatizaci rustikálu součástí programu české liberální a radikálně demokratické politiky, lze na českém venkově sledovat o revoluční dění poměrně živý zájem, ztělesněný v masovém odpírání roboty a s ním souvisejících nepokojích.¹⁰⁵ Jakmile však došlo ke zrušení roboty a zániku poddanství, zájem českého venkova o veřejné dění náhle opadl.¹⁰⁶

97 F. KUTNAR (ed.), *Paměti sedláka Josefa Dlaska*, s. 89–90.

98 „*Dne 12. Juní právě ve svátek v pondělí s. Ducha šly dítky z kostela a zpívali píseň národní. Hned je dal ten pán (kníže Windischgrätz, pozn. R.P.) granatýrům mordovat a bylo jich zabyto... Pak studenti stříleli kranatýry a pošlo jich..., také studentů pošlo... Pak stříleli do Prahy s kanónů a mnoho škody bylo udělaný.*“ F. KUTNAR (ed.), *Paměti sedláka Josefa Dlaska*, s. 89.

99 Platnost této teze dokládá např. i cyklus dřevorytů Alfreda Rethela *Auch ein Totentanz*. Viz Karin GROLL, *Alfred Rethel. „Auch ein Totentanz aus dem Jahre 1848“*, Messkirch 1989.

100 Viz J. PEKAŘ, *Úvod*, s. 15.

101 Viz I. A. BLÁHA, *Sociologie sedláka a dělníka*.

102 Viz F. KUTNAR, *Sociálně myšlenková tvárnost obrozenského lidu*, s. 94.

103 F. KUTNAR, *Dlaskova duševnost*, s. 104.

104 F. KUTNAR, *Od revoluce r. 1848 do světové války*, s. 67.

105 Podrobně ANM, f. František Kutnar, Rukopisy – nepublikované: Dějiny zemědělství, kart. 9, inv. č. 593/13: Přehledné dějiny československého zemědělství, díl I, kapitola VII (1750–1849), s. 585an.

106 Srv. O. URBAN, *Kapitalismus a česká společnost*, s. 228.

Ani nejpilnějším agitátorům typu Emanuela Arnolda¹⁰⁷ – jenž se snažil radikalizovat lidové vrstvy mimo jiné připomínáním Jana Žižky, kterého líčil jako „*agrárního socialistu*“¹⁰⁸ – se v selských vrstvách již nepodařilo vzbudit takovou míru národního citění, aby byly ochotny i nadále participovat na aktivním prosazování českého národně politického programu.¹⁰⁹ Je-li to se selský zájem upínal povýtece k hospodářsko-sociálním otázkám venkova, „*radikální agitace nemohla mít po událostech roku 1848 mezi bývalými selskými rebely úspěchu*“.¹¹⁰ Ani tento jev však Kutnar neodsuzuje, ale pokládá jej – opět v intencích Bláhovy sociologie selství – za přirozenou součást naturelu selského člověka, u něhož jeho vlastní hospodářská soběstačnost vypěstovala určité sobectví a pragmatickou hospodářskou racionalitu přikře utilitaristického ražení.¹¹¹

„Konstituční pytláctví“ jako součást revoluční kultury venkova

Všechna uvedená témata tvoří základní orientační průřez Kutnarem nejvíce zdůrazňovaných momentů revolučního roku 1848. Pokud bychom mezi nimi hledali jevy čistě kulturní povahy ve smyslu signifikantních projevů revoluční každodennosti, nalezneme je např. v Kutnarově upozornění, že během roku 1848 patřil na českém venkově k nejsymptomatictějším odrazům revolučního kvasu prudký nárůst lesního pychu, doprovázený vrchností nepovolenými výlovy rybníků, hony panské zvěře, rozkrádáním dominikální úrody a odpíráním robot a poddanských odvodů, které organizovali místní poddaní.¹¹² I tyto houfně pořádané výlovy a pytláctví všeho druhu lze jistě pokládat za součást „*revoluční kultury*“ českého venkova v pohnutém roce 1848.¹¹³ Podle Kutnara totiž uvedené jevy přímo odrážely selské chápání svobody a v žádném případě nebyly ve společenství obce považovány za krádež.¹¹⁴ Kutnar zdůraznil, že na českém venkově byl tehdy obecně proklamovaný pojem „*konstituce*“ pojímán jako synonymum ke svobodě, chápán ovšem spíše ve smyslu nevázané anarchie. Rozumělo se jím zrušení veškerých poddanských povinností, závazků a omezení vůči vrchnosti, což v selských myslích implikovalo zánik „*starého řádu*“ jako celku.¹¹⁵ Mentalita

107 K umírněnějším snahám pražských vlastenců mobilizovat venkovské obyvatelstvo viz např. K. HAVLÍČEK BOROVSKÝ, Přátelům našim na venkově srdečné pozdravení, in: K. J. Beneš (ed.), *1848 v projevech současníků*, s. 87–88; A. KLÍMA, *Rok 1848 v Čechách*, s. 148–149.

108 F. KUTNAR, *Cesta selského lidu k svobodě*, s. 117.

109 Srov. Karel Košík, *Česká radikální demokracie. Příspěvek k dějinám názorových sporů v české společnosti 19. století*, Praha 1958, s. 311–335. V dobovém diskurzu velmi průrazná Kosíkova kniha se s četnými Kutnarovými poznámkami a přípisky dochovala v jeho pozůstalosti, ANM, f. František Kutnar, Rukopisy – excerpta k roku 1848 a Karlu Havlíčkovi, kart. 62, inv. č. 1165/2.

110 F. KUTNAR, *Cesta selského lidu k svobodě*, s. 117.

111 Srov. I. A. BLÁHA, *Sociologie sedláka a dělníka*, s. 136.

112 Viz F. KUTNAR, *Cesta selského lidu k svobodě*, s. 120–122. Uceleně k tématu např. K. KROFTA, *Dějiny selského stavu*, s. 423an; O. URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, s. 87–88.

113 Odvolávám se zde na výstižná slova O. Urbana, podle nichž tyto doslovné „*Konstituční hony, při kterých sedláci napodobovali vrchnost a oslovovali se často ‚jasnosti‘ a ‚excellence‘, byly mnohdy živelným divadlem, v němž se odraťovalo selské sebevědomí, ale současně i připomínkou toho, že venkov je ozbrojen*“. O. URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, s. 56.

114 Srov. např. J. PETRÁŇ, *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*, s. 318.

115 Autentické svědectví podává o tomto zajímavém fenoménu opět Dlask: „*Neb jak lidé jen o konstituci, o svobodě zaslechli a knížky s patentem sobě koupili, tak hned od té doby, totiž od měsíce března 1848 žádný na robotu nejel ani nešel. Kdežto měla robota trvat až do r. 1849, tak se tento rok celý změnil a žádný se nic nebál, a hned skoro napařád všechny zajíce sedláci na svých polích pobíli; neb na jednom rameni nesl sedlák*

venkovského prostředí měla jednoduše za to, že dostat konstituci zkrátka znamená, že je vše dovoleno. Kutnar však za tímto selským pojetím svobody a konstituce hledal i jiné důvody než pouhou neinformovanost, či dokonce hloupost venkovských vrstev, kterou museli svými vysvětlujícími články napravovat elitní představitelé českého národního hnutí, jako F. Palacký, K. Havlíček, K. Sabina nebo poslanec Matěj Havelka.¹¹⁶ Kutnar i při hodnocení tohoto jevu s určitým až hermeneutickým vcítěním do selského myšlení poloviny 19. století opět připomněl omezenou schopnost abstraktního myšlení venkovského lidu, když tvrdil, že v selském pojetí nemohla být svoboda „*jen duševním majetkem a morální hodnotou, (...) musela se stát něčím přímo hmatatelným, hmotným statkem a musela se také konkrétně lidovou akcí projevit*“.¹¹⁷ Uvedené jevy typu „konstitučního pytláctví“ jsou proto v jeho pojetí jen přirozeným „*uskutečňováním lidových představ konstituce a svobody, jsou výrazem změny sociálně politického myšlení lidu*“.¹¹⁸

KUTNARŮV ROK 1848: SKUTEČNÝ VÝVOJOVÝ PŘEDĚL, ČI DOČASNÁ ANOMÁLIE?

Při pohledu do dějin českého dějepisceví se zdá být zřejmé, že historiografické hodnocení výsledků revolučních událostí let 1848–1849 bylo vždy záležitostí problematickou a nejednoznačnou. Na rozdíl od mnohých jiných revolucí nelze totiž v tomto případě jasně stanovit, zda revoluce zvítězila, nebo byla poražena. Příklon k té či oné variantě je závislý na výběru konkrétních hodnotících parametrů, přesněji řečeno na tom, jakou důležitost přisoudíme splněným a na druhé straně nesplněným revolučním požadavkům z původní pražské petice. Byla tedy revoluce 1848 v Kutnarově pojetí opravdovým historickým zlomem, znamenajícím náhlé „přetržení minulosti“ a začátek zcela nové cesty? Nebo mělo jít jen o pouhou vývojovou anomálii, která po pomyslném upuštění revolučního „ventilu“ vrátila společnost zpět do zaběhlých absolutistických a konzervativních kolejí?

Pro zodpovězení této otázky je třeba opět připomenout, že Kutnar se fenoménem revoluce 1848 zabýval přednostně z pohledu dějin českého venkova. Pak se jeho hodnocení zdá být zřejmé. Jestliže totiž revoluční dění roku 1848 zanechalo v určité části českého prostředí svou nesmazatelnou a trvalou stopu, byla to právě oblast českého venkova. Jednoznačně největším vítězem roku 1848 byl v revolučním táboře nesporně český sedlák,¹¹⁹ který profitoval ze zrušení svého závislého postavení vůči vrchnostem a s ním související proměny vlastnictví zemědělské půdy. Zrušení roboty a zánik poddanství, potvrzené ještě císařem Ferdinandem v září 1848, patřily – na rozdíl např. od politického principu konstituční vlády, k úspěšně naplněným artiklům revolučních požadavků, jejichž trvalost v budoucích letech nijak nenarušily ani dosti výrazné politické turbulence, běžně označované jako porevoluční

---

na pole motyku a na druhém flintu – jedním slovem: žádná bázeň jako dřív byla.“ F. KUTNAR (ed.), *Paměti sedláka Josefa Dlaska*, s. 90.

116 Viz Miloslav NOVOTNÝ (ed.), *Letáky z roku 1848*, Praha 1948, s. 45–72; K. J. BENEŠ (ed.), *1848 v projevech současníků*, s. 55–57, 62–64.

117 F. KUTNAR, *Cesta selského lidu k svobodě*, s. 121.

118 F. KUTNAR, *Cesta selského lidu k svobodě*, s. 122.

119 Viz M. HLAVAČKA, *Dědictví revoluce 1848–1849, Akademický bulletin* 2008, č. 3, s. 6–8; uceleně M. HLAVAČKA a kol., *České země v 19. století I*, s. 39an.

„bachovská reakce“ padesátých let.¹²⁰ Byla to proto především zcela nová tvář českého venkova, jež českou společnost druhé poloviny 19. století upomínala na dědictví politiky potlačené revoluce. V nepublikovaných *Dějínách československého zemědělství* k tomu Kutnar výstižně napsal: „*Podstatná touha rolnictva byla splněna. Proto vlastníci vrstvy venkovského lidu, sedláci a střední rolníci, byli s výsledkem revoluce r. 1848 spokojeni. Přestal rozdílnost mezi pozemky panskými a selskými a dosavadní poddaný rolník byl zbaven všech břemen, roboty, služeb, platů naturálních a peněžních, které jako feudální renta vyplývaly z jeho poddanské závislosti a z vrchnostenské pravomoci šlechty.*“ V celkovém pohledu na český venkov zůstala však revoluce – Kutnarovými slovy – přece jen nedokončena, neboť „*venkovská nevlastníci chudina byla sice také zbavena poddanství a feudálních břemen, a to bez náhrady, ale základní životní její požadavek, aby se ke svému existenčnímu zajištění domohla přidělu vlastní půdy, splněn nebyl. V tom byla revoluce nedokončena. Hospodářský a společenský rozpor ve vlastní vesnické společnosti mezi sedláky a bezzemky trval, ba naopak se v pozdějším nestejném vývoji obou vesnických tříd ještě prohloubil.*“¹²¹

Z agrární perspektivy se Kutnarovi revoluční rok 1848 nejevil jako dočasné vykojení z „normálnosti“, která bude po zažehnutí revoluce opět obnovena, ale v duchu teleologického metanarativu, chápajícího celkový historický vývoj českého venkova jako souvislou „cestu selského lidu k svobodě“, před ním naopak vyvstával coby integrální (byť přelomová) součást kontinuity dějin českého venkova. Rok 1848, jakkoli byl rokem vskutku revolučním ve smyslu prudké akcelerace spádu dějinné dynamiky, proto podle Kutnara zcela zapadá do dějinné logiky odvěkého vývojového směřování české vesnice, a nelze jej tudíž vnímat jako náhlé vybočení z linearit přirozeného historického vývoje na kusou kolej. V dějinách Mlázovic tak v tomto duchu např. píše, že „*naše vesnice roku 1848 pochopily, kam směřuje doba*“ a její mnozí představitelé tak svými činy „*pochopili tendenci doby*“.¹²²

V kapitole věnované Kutnarovu výkladu postupného spění českého venkova k revoluci jsme se mohli na mnoha příkladech přesvědčit, že rok 1848 chápal jako logickou výslednici předcházejícího vývoje. Tím, že revoluční dění vnímal jako vývojovou kontinuitu, která byla přirozeným důsledkem předběznových poměrů, se však nikterak nezpronevřil své strukturalistické metodologii, a to jakýmsi regresivním návratem k postulátům gollovského genetického dějepisce, chápajícího historii jako souvislý řetězec příčin a následků. Ve svém erbovním metodologickém pojednání *K otázce struktury historického faktu* totiž označil strukturální a kauzální přístup k poznání historické skutečnosti za dva kompatibilní způsoby dějepisného zkoumání sociální reality. Kromě toho, že za doménu strukturálního přístupu považoval výzkum vnitřní (skladebné) podstaty historických jevů a přístupu kauzálního zase hledání vnější souvislosti mezi jednotlivými jevy, je z jeho teoretických axiomů patrné, že i samotné časové proměny určitých faktů, dané kauzálními souvislostmi, vnímal jako „pouhé“ časoprostorové komponenty těchto faktů ve smyslu skladebných celků tvořených nejen statickými, ale také dynamickými vnitřními obsahy.¹²³ Takovým

120 Srov. A. KLÍMA, *Rok 1848 v Čechách*, s. 141.

121 ANM, f. František Kutnar, Rukopisy – nepublikované; Dějiny zemědělství, kart. 9, inv. č. 593/13: Přehledné dějiny československého zemědělství, díl I, kapitola VII (1750–1849), s. 507an.

122 F. KUTNAR, *Mezi Chlumy a Kamennou hůrou*, s. 104, 106.

123 Nejnověji o tomto rysu Kutnarovy historiografické metodologie pojednal Mikuláš ČTVRTNÍK, *Duchové dějiny v kontextu české a evropské historiografie 19. a 20. století*, Praha 2019, s. 188an.

strukturálním celkem mohou v jeho pojetí být i dějiny českého venkova, jejichž vývojová dynamika tvoří součást dialektické struktury tohoto celku.¹²⁴

O Kutnarově kontinuitním chápání revoluce 1848 jakožto přirozené a dynamické součásti skladebného celku jménem český venkov svědčí v jeho díle mnohé pasáže, hovořící např. o míře předbřeznové „připravenosti“ českého venkova na revoluční situaci. Za příklad vezměme např. zajímavou partii z Kutnarových dějin jeho rodných Mlázovic, kde píše: „*Hannychovo divadlo dosvědčuje živý kulturní ruch v našem krkonošském Podhůří. Spojovalo vzdálená venkovská místa s centrem národního života a připravovalo na kulturní frontě jejich politické zrání roku 1848, jako na frontě sociální je připravovaly spory poddaných s poraabižací vrchností. V rozmezí jednoho sta let se mentalita lidí neobyčejně změnila a životní obzor se rozšířil tak, že revoluční rok 1848 nezastihl náš kraj pro své ideály a cíle nepřipravený.*“¹²⁵ Ještě pregnantněji akcentoval tento kontinuitní prvek revoluce 1848 ve stručných syntetických skicách dějin českého venkova, jež psal v ponurém období protektorátu. Ve *Tváři české vesnice v minulosti* např. uvádí: „*To, co přišlo s březnem r. 1848 v selské otázce, požadavek vykoupení z roboty a zrušení veškeré poddanosti, prohlášený v české petici z 11. března, a zákonné provedení tohoto požadavku říšským sněmem vídeňským 7. září 1848, bylo jen přirozeným a nutným následkem vývoje od doby josefinské a bylo plodem myšlenkového zrání, k němuž se dopracovávala společnost, stát i vesnice sama*“¹²⁶ což na jiném příkladu dokládá i v *Cestě selského lidu k svobodě*, kde v souvislosti se snahami českých vlastenců Jungmannova typu o začlenění selského živlu do pospolitosti národního hnutí¹²⁷ napsal, že i touto inkorporací agrárního obyvatelstva do vlasteneckých struktur byl rok 1848 „*myšlenkově připraven*“.¹²⁸

Změna a trvání v revoluci 1848: příklad aplikace Kutnarovy teorie o strukturaci historického času

Kutnarovu hodnocení výsledků revoluce 1848 pro české agrární prostředí nelze adekvátně porozumět bez znalosti jeho vrstevnatého pojetí historického času, které patrně nejprůhledněji aplikoval právě při posuzování dějinného významu revoluce 1848 pro český venkov.¹²⁹ I v jejím překotném období byl Kutnar schopen důsledně rozlišovat mezi jevy, které procházely radikální transformací v typicky revolučním slova smyslu, a těmi, které si naproti tomu i v rozčeřených vodách chaotických týdnů a měsíců roku 1848 zachovávaly určitou stabilitu.

124 Srov. F. KUTNAR, K otázce struktury historického faktu, *Filosofický časopis* 17, 1969, s. 32. Taktéž již ve starší studii Týž, K otázce struktury historického faktu, *Zápisky Katedry československých dějin a archivního studia* 2, 1957, s. 12.

125 F. KUTNAR, *Mezi Chlumu a Kamennou hůrou*, s. 101.

126 F. KUTNAR, *Tvář české vesnice v minulosti*, Praha 1942, s. 29.

127 Souvisle F. KUTNAR, *Obrozenecké vlastenectví a nacionalismus*, s. 192–198; F. KUTNAR, *Obrozenecký nacionalismus*, s. 25–26.

128 F. KUTNAR, *Cesta selského lidu k svobodě*, s. 104. Určující prolegomena k roku 1848 však Kutnar neshledával jen v ryze venkovském prostředí: „*Národně uvědomělé měšťanstvo a inteligence, připravené myšlenkově již v předchozích desetiletích k samobytnému politickému životu, dožadují se v souhlase s evropskou situací a pod dojmem revolučních událostí francouzských, italských i německých politických práv a občanských svobod.*“ F. KUTNAR, *Cesta selského lidu k svobodě*, s. 105.

129 Viz V. STŘEDOVÁ, *František Kutnar a strukturalismus v interpretaci sociálních a hospodářských dějin*, s. 67–78.

Vedle zdůraznění kauzální spjatosti revoluce 1848 s logikou předchozích „klidných“ let lze v Kutnarově přemýšlení o revolučním roce 1848 postihnout jasnou diferenci mezi sférou na jedné straně vývojových proměnných a na druhé naopak trvajících konstant. Kromě obecně známých událostí, spojených s definitivním zánikem feudálního systému, si Kutnar povšiml také tří zásadní proměn, které v důsledku revolučních událostí doznala mentalita selského člověka.

Zprv se v důsledku rozvoje abstraktního myšlení venkovského lidu radikálně mění institut autority. Tu mu již nepředstavuje osvícené individuum (např. císař Josef II.), které vlivem přenesení hospodářského individualismu do sociálně myšlenkové sféry selské duševnosti¹³⁰ stálo do té doby v opozici vůči vesměs negativně vnímaným kolektivním entitám typu vrchností, ale stávají se jí právě orgány kolektivní, jako byl revoluční Národní výbor, pražská vlastenecká reprezentace a v širším smyslu celý občanský korpus českého národního hnutí.¹³¹ Touto radikální změnou mělo selské myšlení projít v časově nesmírně krátkém období vlastního revolučního kvasu 1848, neboť zatímco na jeho počátku – jak dokládá Kutnar – se v souvislosti s postavou selského apologety F. A. Braunera ještě vynořuje tradiční individualistický motiv (venkov spatřoval v Braunerovi „*Bohem seslaného Mesiáše*“¹³²), postupem času se naděje českého venkova stále více upíná ke kolektivu pražských zástupců, s nimiž se lid identifikuje a přijímá je „za své.“

Zadruhé jde o s tím úzce související nárůst národního vědomí venkovských vrstev, které díky zvýšené agitaci ze strany pražského vlasteneckého centra zásadně vzrostlo právě během roku 1848.¹³³ Konečně třetí velkou proměnu selského myšlení zahájil v Kutnarově pohledu revoluční rok 1848 tím, že vlivem prudkého rozvoje průmyslové revoluce a eskalace kapitalistického výrobně tržního mechanismu jednak nastartoval zásadní sociální, kulturní i myšlenkové odcizení mezi venkovským a maloměstským prostředím, a jednak i v samotném prostředí venkova ještě prohloubil propast mezi vyvázanými a půdu získávajícími sedláky na jedné a chudými venkovskými podruhy a bezzemky na druhé straně. Kutnar navíc soudí, že tím, jak se měšťanstvo s pomocí roku 1848 rychle metamorfovalo v buržoazii a bohaté selské obyvatelstvo ve fideikomisní velkostatkáře, docházelo k jejich bytostné odluce s chudším venkovským lidem, který se v důsledku nových poměrů naopak stále více sblížoval s dělnictvem¹³⁴ a počal s ním vytvářet společnou „dělnicko-rolnickou“ společenskou formaci. Kutnar si přitom byl vědom, že špatná ekonomická situace drobných a středních rolníků, trvající a svým způsobem se ještě umocňující po roce 1848, pak nakonec v mnohých případech vedla až k dobrovolnému odchodu těchto chudých venkovských vrstev z českých zemí do Ameriky, čemuž v roce 1964 věnoval samostatnou knižní studii.¹³⁵

Kutnarovy výše načrtnuté teze o vlivu revoluce 1848 na změnu důležitých aspektů venkovské mentality jsou jistě zajímavé a v leccems originální. Vztaženo k obvyklým výkladovým konvencím však působí ještě zajímavěji Kutnarovo vymezení oněch naopak stabilních

130 Srov. I. A. BLÁHA, *Sociologie sedláka a dělníka*, s. 164an.

131 Viz F. KUTNAR, *Cesta selského lidu k svobodě*, s. 119.

132 F. KUTNAR, *Cesta selského lidu k svobodě*, s. 111.

133 Viz F. KUTNAR, *Cesta selského lidu k svobodě*, s. 123–124.

134 Viz F. KUTNAR, *Cesta selského lidu k svobodě*, s. 133–134.

135 Viz F. KUTNAR, *Počátky hromadného vystěhovalectví z Čech v období Bachova absolutismu*, explicitně na s. 67.

a konstantních prvků, jež si v průběhu pohnutého roku 1848 zachovaly své trvání. Jedná se o úhelný kámen jeho teorie o strukturaci historického času. Kutnar zastával stanovisko, že vyvazení z roboty a oficiální zrušení poddanství přineslo selskému stavu kýženu svobodu a nezávislost pouze formálně, nikoli fakticky. Nástup nového systému kapitalistického hospodaření měl totiž znamenat uvalení rolníků do nového stavu závislosti na vyšší instanci, nikoli už ve formě feudálních vrchností, ale nově v podobě kapitalistického tržního diktátu. Kutnar tento akt přeměny „*soukromoprávní a veřejnoprávní závislosti selského stavu na vrchnostech*“, která byla nově nahrazena „*sociální a hospodářskou závislostí na kapitálu a trhu*“, nazývá doslova „*novým poddanstvím*“ a tvrdí, že tržní mechanismus kapitalismu svým „*cenovým a úvěrovým diktátem, nekontrolovaným vyšším společenským organismem, vkládá na selské statky a jejich obyvatele nové poddanství, právně sice nijak neustavené jako poddanství středověké, ale hospodářsky a sociálně stejně tíživé*“. Kutnar proto ve svých pracích ze čtyřicátých let formuluje lapidární závěr: „*Sedlák byl osvobozen, aby byl znovu poddán*“ a všimá si, že stejně jako za dob existence oficiálního poddanství „*vzniká opět sebezáchovná vzpoura selského lidu ať už svépomocí hospodářskou, kulturní nebo politickou*“.¹³⁶

Proměny na jedné a konstanty v agrárních poměrech roku 1848 na druhé straně, jež jsme poznali shora, nestojí v Kutnarově myšlení proti sobě jako příklad určité ambivalence dopadů revolučního roku 1848 na český venkov. U Kutnara se jedná o dva naprosto komplementární principy, mezi nimiž panuje zřetelný strukturálně-hierarchický vztah.¹³⁷ Kutnar si totiž právě na příkladu revoluce 1848 uvědomil časovou víceúrovňovost historického dění, kterou dnes světová historiografie zná jako Braudelovu slavnou strukturaci vrstev historického času na krátkodobé, střednědobé a dlouhodobé trvání. Kutnarův model sice nebyl natolik sofistikovaný jako pozdější model Braudelův, mimo jiné i proto, že v Kutnarově případě nebyl nikdy teoreticky systematizován. Přesto však jeho aplikace na rok 1848 bohatě postačuje k tomu, abychom Kutnarově tezi přiznali status brilantní úvahy, ve své době bez nadsázky světové úrovně.¹³⁸ Kutnarovo postřehnutí závislosti selského stavu, jakožto

136 Soubor výše citovaných tezí Kutnar poprvé uveřejnil roku 1942. Podruhé pak, s mírnými odchylkami a korekcemi spíše stylistického než sémantického charakteru, o šest let později. V zájmu srozumitelnosti jsem se proto uchýlil k určité heuristické nezvyklosti a zkombinoval obě textové verze tak, aby výsledná citace byla maximálně funkční a co nejsrozumitelněji odrážela závažnost Kutnarova zjištění. F. KUTNAR, *Tvář české vesnice v minulosti*, s. 30; Týž, *Cesta selského lidu k svobodě*, s. 131–132. Určitou zvláštností je v tomto ohledu skutečnost, že se s obdobnými tezemi nesetkáváme v Kutnarových nevydaných *Dějínách československého zemědělství*, psaných na přelomu padesátých a šedesátých let. Kutnarův výklad se v nich omezuje jen na veskrze pozitivní aspekt zrušení poddanství, díky němuž „*poddanská půda byla osvobozena a rolník se stal svobodným a rovným členem státní společnosti. Z vrchnostenského poddaného se změnil v občana buržoazního státu a nabyl k svému pozemkovému majetku plného vlastnického práva*“. ANM, f. František Kutnar, *Rukopisy – nepublikované: Dějiny zemědělství*, kart. 9, inv. č. 593/13: Přehledné dějiny československého zemědělství, díl I, kapitola VII (1750–1849), s. 597.

137 Ke Kutnarově strukturalismu viz Z. BENEŠ, *Historiografický strukturalismus Františka Kutnara*. (Pokus o nástin); in: *Přednášky ze 48. běhu Letní školy slovanských studií*, Praha 2005, s. 150–156; Karel ŠTEFEK, *K problematice strukturalismu v Kutnarově díle*, in: *Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepiscetví na formování obrazu české minulosti*, s. 184–191; V. STRĚDOVÁ, *František Kutnar a strukturalismus v interpretaci sociálních a hospodářských dějin*.

138 Synchronně s Kutnarem (tj. na počátku čtyřicátých let) se otázkou historického času zabýval např. Marc BLOCH, *Obrana historie aneb Historik a jeho řemeslo*, Praha 1967, s. 32–33. Nejznámější teorii o strukturaci historického času vytvořil až Fernand Braudel, jenž svou koncepci poprvé tematizoval roku 1946, soustavně

trvalé konstanty historického dění, jejíž setrvačnost není narušena ani jinak zcela zásadním zrušením tisíciletého poddanství a přechodem od feudalismu ke kapitalismu, bylo do značné míry intuitivní, což dokládá i v kontextu jeho stylistiky poměrně ojedinělý, takřka emocionální údiv nad tímto zjištěním: *Hle, dějinná trvalost jevu a problému! Mění se jen vnitřní, obsahové znaky buď úplně nebo ve své intenzitě, a mění se sociální struktura, v níž staronový jev se projevuje a z níž také v mnohých znacích roste.*¹³⁹

V Kutnarově určení proměn a konstant, jež se pro české agrární prostředí staly dědicstvím „selského roku 1848“, máme tedy před sebou hned trojí vrstvu historického času: dění krátkodobé, vyznačující se prudkým spádem událostí zpravidla politické povahy, dění střednědobé, projevující se v posunech selské mentality, a nakonec dění dlouhodobé (braudelovské *longue durée*), charakterizované trvalostí principu závislosti selského stavu na hospodářsko-ekonomických systémech. Lze soudit, že právě v tomto momentu dosáhlo Kutnarovo promýšlení významu revolučního roku 1848 pro český venkov svého kvalitativního maxima.

ZÁVĚR

Shora načrtnuté poznámky ke Kutnarovu pojetí revoluce 1848 byly formulovány na půdorysu úvodní úvahy o inspiračních zdrojích Kutnarova historického myšlení a o možnostech a problémech jeho jednoznačného zařazení do určitého historiografického směru. Přístup k revolučnímu roku 1848, zdá se, potvrzuje, že Kutnar byl v první řadě strukturalisticky uvažujícím historikem českého venkova. Ani tímto vymezením se ovšem charakteristika jeho celoživotního díla nevyčerpává, přestože postihuje jeho primární rovinu. Poněkud přehnané se naproti tomu zdá být vábivé řazení Kutnara k předním českým průkopníkům historicko antropologických postupů či jiných trendů historiografického bádání, paradigmaticky i časově ukotvených v dosti odlišných vodách.¹⁴⁰

Kutnarův přístup byl zajisté „antropologický“ v tom, že učinil objektem své pozornosti zemědělského člověka jako samostatně uvažující bytost s autonomním světem své vlastní materiální a duchovní kultury, v níž žije a vytváří společenské hodnoty. Na rozdíl od pozdějších historických antropologů se ale Kutnar nikdy nespokojoval s vyličením mikroskopických segmentů minulosti ve smyslu historických jedinečností, anomálií a diskontinuit, bez potřeby jejich širší kontextualizace a zobecnění.¹⁴¹ Historický detail pro něj neměl cenu sám o sobě, jako pouhý doklad neredukovatelnosti historického dění na schematizující a nutně simplifikující teorie o obecných vývojových zákonitostech dějin. Historický fakt získával pro Kutnara naopak význam teprve tehdy, bylo-li jej možno vztáhnout k celku historického procesu jako jeho strukturálně-funkční část. Jakýkoli detail byl pro něj vždy především momentem cel-

---

ji však podroboval závažným revizím, a k finální verzi proto dospěl až v závěru šedesátých let. Viz Fernand BRAUDEL, Dlouhé trvání, in: *Cahiers du Cefres* no. 8. Antologie francouzských společenských věd: Antropologie. Sociologie. Historie, Praha 1995, s. 143–188. Souhrnně např. Jean LEDUC, *Historici a čas. Koncepcie, otázky, díla*, Bratislava 2005, s. 18an.

139 F. KUTNAR, *Tvář české vesnice v minulosti*, s. 30; Týž, *Cesta selského lidu k svobodě*, s. 132.

140 Již dříve před touto nepřesností varoval i J. HORSKÝ, *Dějzpytec a pojmosloví*, s. 39.

141 Viz Richard VAN DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj – problémy – úkoly*, Praha 2002.

ku.¹⁴² Na rozdíl od historických antropologů se tedy jeho historické myšlení vyznačovalo zřetelným úsilím po zformulování určité vývojové teorie, či chceme-li metanarativu (např. rok 1848 jako součást „cesty selského lidu k svobodě“), v důsledku čehož bylo typicky syntetické a metodologicky stálo mnohem spíše na půdě klasických sociálních dějin. Právě tato nepřehlédnutelná obecnost, syntetičnost a přesvědčení o existenci jedné jednotlivce determinujících hospodářsko-sociálních struktur jsou tím, co nám do značné míry znemožňuje řadit Kutnara do směru historické antropologie, a tudíž i do diskurzního pole „nových kulturních dějin“, z jejichž zázemí se až v posledních desetiletích rekrutují nové konceptuálně-tematické obzory, tematizující koneckonců i vybrané segmenty revoluce 1848.¹⁴³

Způsob, jakým Kutnar rok 1848 tematizoval, odpovídal jeho zaměření na agrární dějiny, zároveň však formulací obecných vývojových tendencí a sociálně myšlenkových rysů českého venkova překonával pouhou deskriptivní rovinu historiografického popisu jednotlivých událostí. Proměnu české vesnice v inkriminovaném období Kutnar sledoval na půdorysu dobových sociálně hospodářských podmínek, jejichž význam pro celek historické reality však nikterak neabsolutizoval. Chápal je totiž vždy jako pouhou, byť neopominutelnou cestu k pochopení pohybů a proměn vnitřních obsahů selského myšlenkového světa, konfrontovaného např. s revolučním děním „jara národů“. Přestože mají podle Kutnara materiální podmínky společenského života podstatný vliv na jeho kulturu, jsou to teprve její duchovní a myšlenkové rysy, jež mají v jeho historiografickém zájmu jasnou prioritu a závažnost.¹⁴⁴ Kutnarovou finální metou bylo nepochybně strukturální chápání revoluce 1848 jakožto jedné z dynamických složek skladebného historického celku jménem dějiny českého venkova, která se zásadním způsobem podílela na kýžené „cestě selského lidu k svobodě“.

Tematika revoluce 1848 Kutnarovi poskytla dostatečný prostor pro praktickou aplikaci mnohých metodologických schémat a předpokladů. Mezi nimi nás upoutá např. výchozí pojmoslovná analýza pojmu „revoluce“, funkční propojení mezi geneticko-kauzálním a strukturálním zkoumáním revoluce 1848, využití některých poznatků moderních sociálních věd pro explikaci duchovní a materiální kultury selství (zvláště postřehy I. A. Bláhy), přenesení Kutnarových zjištění o vývoji českého nacionalismu na půdu dějin českého „revolučního“ venkova, či upřímná a nedogmatická snaha využít materialistický důraz na zkoumání určující role hmotných podmínek společenského života pro porozumění historickým proměnám myšlení selského stavu. Zcela zásadní je však uplatnění Kutnarovy představy o vrstevnatosti historického času právě na fenomén změn a konstant souvisejících s významem revoluce 1848 pro tvářnost českého venkova. Právě na tomto poli zůstává Kutnarův přínos k poznání roku 1848 vskutku trvalým odkazem českému dějepiscectví, a to i navzdory tomu, že v jeho díle nenalezl žádné skutečně ucelené a detailní monografické zpracování.

142 Typickým příkladem je Kutnarovo pojetí regionálních dějin. Viz F. Kutnar, Hodnota a úkol regionálního momentu v dějinách; in: *Acta Regionalia* 4, 1965, s. 7–10.

143 Viz J. RANDÁK, *Revoluční kultura roku 1848*.

144 Srv. F. KUTNAR, *K otázce struktury historického faktu* (1969), s. 30–31.